

MUSEUMSbulletinen

● NORSK FOLKEMUSEUM ● NORSK FOLKEMUSEUMS VENNER

NR. 82 3 2016

Utgiver: Norsk Folkemuseums Venner
Norsk Folkemuseum
Postboks 720 Skøyen
0214 Oslo

Tlf. (+47) 22 12 37 00
post@norskfolkemuseum.no
www.norskfolkemuseum.no

Besøk: Museumsveien 10, Bygdøy

Redaktør: Astrid Santa

Redigering og layout: Astrid Santa

Museumsfotograf: Haakon Harriss

Tekstkorrektur: Leif Pareli

Trykk: Aktiv Trykk AS

Opplag: 3000

© Norsk Folkemuseums Venner
Norsk Folkemuseum, Oslo 2016

ISSN 1502-3672

Omslag foran: Loft fra Ose, Austad i Bygland. Loftet står nå i Setesdalstunet på Norsk Folkemuseum.
Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

Omslag bak: Sommer i Friluftsmuseet.
Foto: Morten Brun.

Innhold

- 4 Setesdal 1739.
Av Anne Kristin Moe.
- 8 Livet i Setesdal på 1700-tallet.
Av Anne Kristin Moe.
- 14 I fjøs, åker og eng.
Av Anne Kristin Moe.
- 18 Arne Askeland: Dyrene på Kjelleberg kommer til liv.
Av Anne Kristin Moe.
- 22 Inne i en 1700-talls årestue.
Av Anne Kristin Moe.
- 25 Tekstiler.
Av Kari Anne Pedersen.
- 26 Veven fra Valle.
Av Morten Bing.
- 27 Den horisontale veven.
Av Morten Bing.
- 28 Fyll til fest.
Av Anne Kristin Moe.
- 32 Setesdalsgangar på museet.
Av Trine Merete Sjølyst.
- 34 Museum i forvandling.
Av prosjektgruppen v/ Erika Ravne Scott
- 38 Eidsvollsmennene.
Av Monica Mørch.
- 41 Konservering av skissene til maleriet "Eidsvoll 1814".
Av Lone Ørskov.
- 42 Årsmøte og seminar i Stavkyrkeigarforum.
Av Mogens With og Ole Jørgen Schreiner.
- 46 Hva er det med lefsene på Norsk Folkemuseum?
Av Paal Mork.
- 47 Sankthansfeiring.
Av Karine Munch.
- 48 Norsk Folkemuseums Venners medlemsider.
- 52 Norsk Farmasihistorisk Museums medlemsider.

Mot sommer — og Setesdal

Forsidebildet til dette nummeret av Museumsbulletinen viser fronfasaden på en av de vakreste antikvariske bygningene på Norsk Folkemuseum: Loft fra Ose, Austad i Bygland i Setesdal. Det dateres tilbake til ca. 1700-tallet og står nå i Setesdalstunet i Friluftsmuseet.

Det staselige loftet, som er bygd av Knut Torjussen Helle fra Hylestad, har uvanlig grovt tømmer og skiller seg ut med høy kvalitet tømring og vakker ornamentering i rik treskurd.

Fint plassert mellom to stuer fra samme tidsepoke – stue fra Kjelleberg i Valle og årestue fra Åmlid i Valle – danner denne bygningen et naturlig midtpunkt i Setesdalstunet og beundres av de fleste som besøker museet.

Første etasje – buret – ble brukt til oppbevaring av mat. I andre etasje – loftet – ble gårdens beste klær og utstyr oppbevart. Om sommeren ble begge etasjer brukt som gjesterom og sovested.

I sommer åpner vi dørene til Ose-loftet og andre bygninger i Setesdalstunet for å vise hva som skjuler seg bak fasadene og fortelle om hvordan man levde på en gård i Setesdal på 1700-tallet. Mer nøyaktig går vi inn i året 1739, og vi vet mye om de som bodde der da.

Høysesongen i Friluftsmuseet står for døren, – en tid på året når Friluftsmuseet utfolder seg i all sin prakt og frodighet, med sommerens energi i mennesker, dyr og natur. Det blir liv i tunene! Velkommen til gode opplevelser!

Hilsen Astrid Santa, redaktør

Sommer i Friluftsmuseet på Norsk Folkemuseum.
Foto: Morten Brun

Setesdal 1739

av Anne Kristin Moe

Når vi i 2016 revitaliserer Setesdalstunet på Norsk Folkemuseum, har vi valgt å sette hele tunet tilbake til 1700-tallet. Dette fordi en samling alderdommelige bygninger i samme tun gir oss muligheten, og fordi det finnes et godt kildegrunnlag fra Setesdal til å gå så langt tilbake i tid. Et konkret årstall avgrensner hvilke gjenstandstyper vi kan vise, og gjør at vi kan ta utgangspunkt i en familie som har bodd i et av husene på et bestemt tidspunkt.

Sogneprest Reier Gjellebøls beskrivelse av Setesdal er en av hovedkildene våre i prosjektet. Gjellebøl (1737–1803) var bondesønn fra Høland i Østfold, som etter studenteksamen i 1755 studerte teologi. Han skrev og oversatte religiøs litteratur, men mest kjent er han for sine topografiske beskrivelser over Høland og Setesdal. Etter teologistudiene jobbet han som lærer i Danmark, og det var i denne perioden han skrev bok om hjembygda Håland, «Naturlig og oeconomic Beskrivelse over Hølands Prestegjæld i Aggershuus Stift i Norge» fra 1771. Året etter at Hølandsboka kom ut, ble Gjellebøl utnevnt til prest i Valle i Setesdal. Nygift med tyske Marie Lisetta Stahl (1754–1833) dro han til Valle i 1773, og ble der i ti år.

«Beskrivelse over Sætersdalen i Christiansands Stift» kom ut i 1777, og fikk god omtale i samtida. I 1780 ble det belønnet med en premie fra det danske landhusholdningsselskap. Den topografiske delen er relativt liten, men boka tar for seg skikker og levemåte, næringsveier og byggeskikk og materiell kultur. I Setesdal gikk Gjellebøl for å være en streng prest, og når man leser boka i 2016, er det lett å trekke på smilebåndet over hans moralske forarginger. I tillegg til konkrete konflikter med bygdefolket om presteskys og skolestell, gikk han sterkt ut mot den stadige oppdelingen av gårder, det store kornforbruket, ølmengden i gjestebudene og frierskikkene, som alt var sterkt forankret i setesdølenes tradisjon. Når vi likevel har valgt å bruke han som hovedkilde, er det fordi han gir en beskrivelse fra samtiden. Når vi skreller vekk verdifulle beskrivelser hans, sitter vi likevel igjen med en god beskrivelse av hvordan setesdølene arbeidet i hverdagen og feiret høytidene, hva de spiste og kledde seg i til hverdag og fest, og hvordan fattigvesen, skolestell og rettssystem var organisert.

I «vårt» år, 1739, var det Gjellebøls forgjenger, Nils Nilsen Mollerup (d.1772), som var prest i Valle. Han var her i hele 34 år, fra 1738 til 1772. Så vidt vi vet, skrev ikke han noen egen beskrivelse, men Gjellebøl referer til hvordan det var på Mollerups tid, der det var annerledes «før». Også fortellinger fra prester lenger bak i tid nevnes, for eksempel at da Erik Leganger kom som prest til Valle i 1707 brukte man ikke salmebok, siden det da var kun et par menn i hvert sogn som kunne lese.

Av eldre skriftlige kilder finnes en ordsamling fra Råbyggelaget fra slutten av 1600-tallet, trolig samlet av David Gørrisen Klim (1643–1714), som var sorenskriver i Østre Råbyggelaget fra 1672. Denne gir forklaringer på ord, og derigjennom også hus, interiør og gjenstander som ble brukt på den tiden.

Et skrift som i ettertid bare har fått tittelen «Fragmenter af

en ældgammel beskrivelse over Sætterdalen i Christiansands stift» finnes i Antikvarisk-Topografisk Arkiv i København. Det er udatert, men vurdert til å være fra etter 1660, siden kirka som er omtalt da ble bygget om.¹ Det lille skriftet på rundt 40 sider inneholder skildringer av både dalen og folket, høytidsfeiringer og sagn, kjøp og salg, veier, hus og klær. I 1811 skrev sogneprest i Valle, Peder Ludvig Lund, av dette skriftet, tilførte egne noter og sendte det inn til Commissionen til Oldsagers Opbevaring.

Det finnes også andre, senere beskrivelser over Setesdalens land og folk. P.L. Lund skrev sin egen beskrivelse i 1798, *Underrætninger om Walle Præstegjæld i Sætersdalen*. Noen år senere kom Christen Pram med sin *Indberetning til det Kongelige General Land-Oeconomi og Commerce Collegium indeholdende oeconomicke Bemærkninger paa en efter Kongelig allerhøieste Befaling i Aaret 1805 fortsat Reise i Norge*.

Sist men ikke minst har Norsk Folkemuseums «Norske bygder – Setesdalen» fra 1921 vært en viktig kilde, spesielt på den materielle siden. Museets tidligere konservator Gisle Midt-tun var på feltarbeid i dalen flere perioder tidlig på 1900-tallet. I artiklene han har skrevet i denne boken knyttes informasjonen opp mot museets gjenstander fra dalen.

I tillegg til de skriftlige kildene fikk prosjektgruppa en god innføring i Setesdals kulturhistorie på en fagtur til Setesdalsmuseet i november 2015. Konservator Leonard Jansen, fagkonsulent for tekstil Randi Myrum og folkemusiker Gunnar Stubseid delte sin kunnskap med oss, og vi fikk både foredrag og omvisning i utstillinger, besøke Rygnestadtunet og se hvor flere av bygningene som nå er på Norsk Folkemuseum opprinnelig stod.

FOLK OG DYR PÅ KJELLEBERG

Årstallet 1739 er valgt ut fra livssituasjonen til en faktisk familie. Dette året drev Hallvor Jonsen (1708–1769) bruk nummer 1 på gård nummer 40, Kjelleberg i Valle. På museet har vi et bolighus med gamlestue og nyestue, samt et stolpehus fra denne gården.² I vårt prosjekt omfatter imidlertid gården både bolighuset, loft fra Ose, løe fra Rysstad og fjøs fra Rike det tenkte Kjellebergbruket.

Gården innredes slik det kan ha sett ut der da Hallvor Jonsen bodde her. Hallvor giftet seg med Gunvor Ånundsatter Dale (1708–1775) i 1734, og samme året ble de selveiere på gården. I 1739 hadde ekteparet fått en sønn, Jon, etter at de mistet sønnene Jon (3) og Knut (0) året før. Hallvors mor, Vilborg (1683–1758) var kårkone og bodde sammen med resten av familien.³ Vilborg var jordajente og hadde arvet gården etter foreldrene.

Setesdalstunet har blitt strammet opp utvendig, men de største forandringene er på innsiden. Velkommen til 1739. Foto: Norsk Folkemuseum.

Tradisjonen forteller at det var hun som fikk satt opp nyestua – den første stua med glass i Valle – mens mannen hennes Jon var i krigen. Videre fortelles det at Jon rømte hjem fra attan-årsufreden (Den store nordiske krig 1700–1721) og gjemte seg i kleven på stua. Da de kom for å hente han fikk han hjelp av valldølingene og slapp unna (fra «Gamalt or Setesdal» bind 4 av Johannes Skar). Det som det finnes mer håndfast bevis for er at Jon er oppført i en militærrulle fra 1711 med etternavnet Rygnestad. Han hadde da vært soldat siden 1706. Prestemann-tallet fra 1718 forteller at han hadde tjent av, da han er ført opp under Kjelleberg.

Gards- og ættesoga for Valle forteller at Vilborg og Jon, i tillegg til odelsgutten Hallvor, fikk tvillinger i 1720 som døde året etter. Som nevnt ovenfor går barnedødeligheten igjen i neste generasjon. Det var heller på ingen måte uvanlig på denne tiden. Gjennom familiens historie får vi også anledning til å tematisere dette.

Til hjelp i innredningsarbeidet har vi brukt skiftet etter Hallvor. Da han døde i 1769 ble alt han eide skrevet ned i et skiftebrev, som vi fant i Skifteprotokoll for Setesdal sorenskriveri 1753–1770, i dag hos Statsarkivet i Kristiansand. Her kan vi lese at han hadde følgende eiendeler:⁴

2 korn kahr	1 boløx
1 liten korn byre	1 bindøxe
1 lidet kasekahr	1 bileøxe
1 liden holk	1 d[itt]o
1 hvid kiste med laas	1 bag Sælhe med tømmer udi
1 mindre d[itt]o uden laas	1 bringe Sæhle
2 smaa sorte d[itt]o uden laas	1 d[itt]o
1 Bler[?] Gryde	1 Grime med Tøyel udi
1 di[tto] med Jord [bånd] om	1 Læder Sadel
1 mindre d[itt]o med Joer om	1 træv sadel
1 fladbrødhelle	1 Bidsel med bjelde til
1 jern Rør	1 Saalbur
½ part udi en brødhelle	1 ditto
1 liden nye kaaber kjædel	3 Reb
1 stoer Kaabber kjædel paa ½ s	2 Stabendtags navere
1 messing fad	1 Vidiugs Naver
1 Messing stage	1 vende Hage [vendehake til tømmer]
3 Melk Troug	1 hammer
1 hiem qværn	1 Smide Hammer
1 Ploug benck [rettbenk]	1 par kaabe Spænder
en mindre ditto	8 par forgylte sølv spænder
1 fladt Sølvlenke med Penge udi	4 par kappe Malier 1rd 2ort
i ditto mindre	4 par Kuinde malier uten løv

I prosjektet har vi nøstet tilbake til hvem som bodde på Kjelleberg i 1739. Her er gården fotografert i 1916.
Foto: Norsk Folkemuseum.

Gården Åmli ligger i bratt terreng i Valle, Setesdal. Herfra kom Åmlietua til Norsk Folkemuseum alt i 1895. Nå setter vi den til 1700.
Foto: Norsk Folkemuseum 1913

- 1 par Kaabe spænder af Sølv
- 1 sølvhovæd bestin[?] paa rødt klæde
- 1 brunt sengeklede [nevnes seks ganger]
- 1 Rød Koe med horn kaldet Dyrfog
- 1 Røed koe med horn kaldet Sondrei
- 1 Røed koe kaldet Beitebaad 6 aar gml
- 1 sort- og hvidflæket qvie kaldet Gulbron 3 aar gl.
- 1 Rødsidet qvie kaldet Poskrej 3 aar gamel.
- 1 liten Vitruus [Hvitros] qvie
- 1 rød sahet qvie kaldet Rosebot
- 1 sortsidet kalv 1 aar gamel
- 4 søuver
- 6 Gieddr

Det er slike gjenstander, både i type og antall, publikum vil se i stuen og loftet. I tillegg viser vi den mengden med klær som en familie med denne sammensetningen trengte. I fjøset får man møte både kyrne, sauene og geitene, i treversjon laget av motorsagkunstner Arne Askeland. Fjøset de er i har dessuten blitt tilbakeført til et 1700-talls fjøs med ovn, ljøre og fjøstrev. I løa lager vi til med høy og korn og viser hvordan det ble tresket på tradisjonelt vis på låven.

ÅMLI ANNO 1700

På nabogården Åmli får man et innblikk i hvordan en setesdalsstue så ut en generasjon før – i 1700. Her iscenesetter vi begravelsen til han som bygde denne stua, Ånund Knutsson Åmli (1636–1700). På denne måten får vi vist hvordan stua var pyntet til en høytid, nemlig gravøl, og hvordan noe av innredningen var annerledes da i forhold til 40 år seinere. Vi har også funnet skiftet til Ånund, fra 4. april 1700, og her får du se hva han etterlot seg.

JERNFANG:

- 1 Blargryde
- 1 bruseten ditto
- 1 braaden flatbrød tacke
- 1 Boløxe
- 1 Haandøxe
- 1 Hammer
- 1 gammel qvern
- 1 ildskjerding
- 2 Liaar [ljåer]
- 2 Spaer
- 1 Seele med sit behørig Redskab
- 1 Sadel
- 1 Aalreeb

Dyrene og klærne har vi ikke tatt med i denne delen av utstillingen, men alle de andre eiendelene etter Ånund er med. Det vil si samme type gjenstander, om enn ikke etter Ånund selv. Mange av gjenstandene er imidlertid fra Åmli, og kan ha vært hans. Her stiller vi ut gjenstandene på en annen måte enn i Kjelleberg. I stedet for å innrede med dem, legger vi dem ut samlet, slik det kunne vært i et tenkt skifte. På den måten trer også mengden eiendeler tydeligere fram. Kista er laget og pyntet etter hvordan kildene forteller den så ut på 1700-tallet. Det kan virke rart for oss i dag å se en begravelse feiret som en høytid. Men nettopp annerledesheten har vært viktig for oss å vise i dette prosjektet.

TREVARER:

- 2 kister
- 3 kar
- 1 dito
- 1 kjerne
- 2 Ambor
- 2 smaa Holcer
- 1 Ring Kolle
- 12 Trug
- 2 Thræfade
- Klær: «Ikke noe av verdi»

DYR:

- 1 ko
- 3 voksne sauer
- 2 voksne geter
- 2 ungsauer

NYE DRAKTER

Annerledesheten vil også tre fram i kostymene som tunvertene har på seg. Publikum vil legge merke til at den velkjente setesdalsbunaden er byttet ut med en annen type drakt. På 1700-tallet var draktskikken en helt annen enn den vi de siste hundre årene har sett både på bilder og i virkeligheten. Dette synes vi er viktig å løfte fram, for å vise at også folkedrakter endrer seg over tid, og at de i mange tilfeller ser annerledes ut enn dagens bunader. I Norsk Folkemuseums samlinger finnes noen få alderdommelige plagg fra Setesdal, men også her har vi måttet bruke skriftlige kilder og våre sommerskers praksiskunnskap for å forske oss fram til et resultat. På denne måten er også Setesdalstunet et eksperimentelt prosjekt, der vi gjør skriftlige kilder visuelle. Slik blir det på flere måter et fornyet Setesdalstun som møter publikum fra sommeren 2016.

Anne Kristin Moe er konservator ved Norsk Folkemuseum og prosjektleder for "Setesdal 1739".

NOTER

- 1 jf. Avskrift med kommentar av Leonard Jansen, 1986.
- 2 Riktignok fra ulike bruk, har det vist seg.
- 3 I «Gamalt or Setesdal» av Johannes Skar omtales hun feilaktig som Aslaug, (bind 4, s.101f). I gard- og ættesoge Valle (bind 4, s532) går det imidlertid fram at konas navn er Vilborg.
- 4 I skriftet er gjenstandene sortert etter hvem som arvet hva, mens det her er sortert etter type.

Med utgangspunkt i skriftmateriale får publikum et realistisk inntrykk av innredning og hva en faktisk familie eide.
Maleri av Olaf Isachsen. Foto: Nasjonalmuseet

Livet i Setesdal på 1700-tallet

av Anne Kristin Moe

I 2016 fører vi Setesdalstunet på Norsk Folkemuseum tilbake til 1700-tallet. Hvordan var det å leve der på denne tiden? I boken *Beskrivelse over Sætersdalen fra 1777*, skrevet av sogneprest Reier Gjellebøl, får vi noen svar.

Navnet Setesdal ble den gang brukt om prestegjeldene Valle og Bykle.¹ Disse lå i Christiansands stift, Nidenæs Amt og Raaby-gdelagets Fogderi. Gjellebøl forteller at dalen på sitt bredeste kun er ¼ mil, og at elva Otra tar opp mesteparten av plassen. Men den er hele 14 ½ mil lang, hvorav Bygland utgjør 5 ½ mil og Valle 9. Etter det presten skriver, hadde Bygland fått navn etter sin fruktbarhet på bygg, mens Valles navn kom av den lokale benevnelsen for myse, «som af Melken her i Overflodighet samles» (1777:9).

SMÅ GÅRDER

Befolkningen i begge prestegjeld utgjorde på 1730-tallet rundt 1000 personer. 40 år senere var innbyggertallet fordoblet. Med

396 registrerte brukere var det mellom fire og åtte på hver gård. De fleste hadde så små jordlapper å dyrke at de måtte kjøpe kornet de trengte, og ingen hadde mer enn én hest til arbeidet.

Årsaken til de mange små gårdene var at ettersom befolkningen økte, delte eierne gårdene i flere stykker mellom barna. Gjellebøl påpeker at «en Gaardmand her ikke kan i den Henseende ansees for andet end som en Huusmand paa de fleste Steder i Agershus Stift» (1777:84). Det som var husmannsplasser, var få og så små at brukerne ikke kunne leve av dem, langt mindre holde en hest. Fra øvrighetens synspunkt var dette skadelig, da det ble så små jordstykker på hver at «de settes i uformuenhet, både til å forsyne deres egen familie og til å betale skatter og andre utgifter» (ibid.)

Tegning av Simon Olaus Wolff av Valle fra 1833 viser kirka, gårdene, korn- og høyarbeid mellom bratte fjell.

GODHJERTEDE OG KONSERVATIVE

Deres dialekt er besynderlig, skriver Gjellebøl. De forstår det danske språk i både lese og tale, men i daglig tale forstår de vanskelig av folk utenbygds fra (1777:58). Han beskriver setesdølene som ærlige, godhjertede, sparsommelige og konservative. De holder det de lover, forteller han, og benytter seg sjelden av skrevne avtaler. Et håndtrykk var avtale god nok. Han merker seg også at selv den fattigste har den samme anseelse og verdighet som andre menn i selskaper og gjestebud. Men de delte ikke ut komplimenter. Vi får vite at de tiltalte alle i du-form, tok aldri av hatten for hverandre, verken når de møttes eller kom inn i noens hus. De hilste alle med hånden, uansett stand.

De brukte i liten grad ting som var forarbeidet av andre, noe Gjellebøl tok som et tegn på sparsommelighet. Enhver mann var sin egen skomaker, smed, snekker og tømmermann – «Men man kan vel det vide, at Arbejdet bliver derefter, og at de ikke gjøre noget Mesterstykke», påpeker han (1777:29).

Arbeidslivet var sterkt sesongpreget. Under slåttonna arbeidet de fra soloppgang til solnedgang. «Derimod finder man dem gjerne den øvrige Tid af Aaret, nemlig Høst og Vaar, at ligge og sove paa Marken i Flokketal, og om Vinteren (saa mange som ikke have Tømmerhugst) at række sig paa Bænke og Krakke i Husene» (1777:30). Mens de hadde lange dager om sommeren, kunne de sove mellom kl.16 og kl.8 vintertid. Annerledes var det med kvinnene – de er alltid flittige og dugelige, forteller presten, både med kveg, spinning, veving og

syng – i den grad at «man undertiden maa undres over, at de kunne lære saadant uden Læremester» (1777:31).

UTUKT OG DRUKKENSAP

Men Gjellebøl observerte også verre lyter. «Til utugt er de og meget hengivne», skriver han. (1777:32). Her omtales nattefrieries spesielt, da presten var sjokkert over at unge menn kunne dra på damebesøk nattestid. «Man kan let forestille sig de onde Følger, som flyde af denne utilladelige saa kaldte Træv Gang»² (1777:33). Drukkenskap omtaler han som nærmest alminnelig. Her var det ikke brennevinet om var synderen, men ølet. Å drikke seg full var imidlertid noe de kun gjorde i jula og når de hadde gjestebud. Ellers i året hadde de sjelden øl.

Presten hadde både privat og offentlig prøvd å forebygge fyll og usedelighet. En forskjell synes han å merke, men han hadde dog «ikke været i Stand til at afskaffe disse onde Vaner». Det hadde også fått konsekvenser for ham selv: Folk hadde truet med å gå fra kirken når temaet ble tatt opp, og noen hadde til og med lukket døren når han var på vei inn for å forrette gudstjenesten.

En annen dårlig egenskap er at de har forakt for alle fremmede, fortsetter Gjellebøl. For eksempel ble folk som var kledd i noe annet enn de lokale folkedraktene kalt fanter. Presten mener at årsaken måtte være at de hadde liten omgang med folk utenbygds fra. De fleste av mennene hadde ikke vært i noen by, og de fleste kvinner hadde ikke vært utenfor sitt eget prestegjeld (1777:40).

VEIER OG TRANSPORT

Det var ikke enkelt å komme til og fra dalen, og det var langt til nærmeste kjøpstad: 24 mil til Kristiansand, 22 mil til Skien, 23

Det var bratt og steinete i Setesdal, og på 1700-tallet vanskelig å komme seg fram. Her fra Brattelid i Bykle.
Foto: A. Abrehamsen/Norsk Folkemuseum.

mil til Arendal og 14 mil til Stavanger. I tillegg var veiene dårlige eller rett og slett manglende. Man kunne ikke bruke vogner eller kjerrer om sommeren, men måtte gå eller ri, «eller om Vinteren gaae paa de saa kaldte Skier paa Sneen» (1777: 81). Om vinteren kunne det kjøres med slede når snøen kom og fylte hullene i veien, men snøen kunne også gjøre det vanskelig å komme seg fram. «Kort: Vejene ere saaledes her, at de ingensteds kan være, ja en Fremmed kan umulig forestille sig deres Besværligheder» (ibid.).

Gårdene var inndelt i roder, hvor hver hadde sin «rode-mester» som var innsatt av fogden til å ha oppsyn med veiarbeidet. Men siden her var få reisende, og bøndene etter sigende ikke var så nøye på om veiene var gode, brydde man seg ikke så mye om dette. Dessuten bor mange så langt til fjells at de synes det blir langt å gå for en dags arbeid, forteller Gjellebøl. Han understreker imidlertid at beliggenheten også var slik at veiene mange steder ikke kunne forbedres uten store omkostninger.

I hvert sogn var det skysskaffere som ordnet hester for reisende. Det gikk både pengeskyss og frisksyss, fra gård til gård og «Tour à Tour». De fleste «besøkende» var imidlertid rettens betjenter. Fogden og sorenskriveren kom tre ganger om året til tinget, og en offiser kunne komme om det gjaldt kongelige forretninger.

KRANGLING MED PRESTEN

Gjellebøl understreker hvor «besværligt Embedsmænd paa disse steder have det» spesielt prestene som hadde plikt til sognebud og husbesøk, og reise til anneksene (1777:9). Hadde enda veiene vært av den beskaffenhet som i Danmark og andre steder, hadde det vært tålelig, men det er de ikke, skriver han. Sirdal og Fyresdal, som begge lå 5 mil unna Valle, var de nærmeste stedene hvor det bodde andre embetsmenn. Men siden «de øde Udmarker og Fjelde» lå i veien, måtte man regne Bygland og Evje, som lå henholdsvis 6 og 9 mil unna, som nærmest i praksis. «Heraf sees, hvor vanskeligt det er paa dette sted at faa Omgang med de saa kaldte conditionerede Folk» (1777:7).

I 1775 kom det nye regler om skyss av presten og degnen.³ Dette innebar at hovedsognet Valle skulle hjelpe med betaling for skyssen til anneksene Bykle og Hylestad. Innbyggerne i Valle mente imidlertid at dette var urettferdig, siden de holdt presten med ost og smør (se skattetabell). Gjellebøl mente på sin side at skyssen ikke hadde noe med dette å gjøre. Det gikk så langt som at en mann skrev en anonym seddel på en budstikke med beskjed om å gi mindre i offer. Om en gutt ga mer enn 2 skilling, og en jente mer enn 1, ville de få bank neste gang de kom til kirke! (Gjellebøl 1777:35ff).

Også skolestellet lot seg vanskelig forandre. I 1739 kom det en skolelov som bestemte at alle barn skulle gå på skole minst tre måneder for året. Da Gjellebøl kom til Valle i 1773, underviste likevel folk barna sine selv. Gjellebøl innførte en ordning med skoleholdere som skulle gå fra gård til gård i tiden mellom allehelgensdag og påske. Gårdbrukeren skulle holde skoleholderen med kost og losji de dagene han var der – toppen 8 dager. Til skolelønn skulle hver gutt som var konfirmert betale 6 skilling om året. «De Besværligheder, som jeg har igjennemgaaet for at faae denne Indretning iverksat, kan jeg ikke beskrive», skriver Gjellebøl. Bøndene klaget over både antall dager de måtte underholde skoleholderen og det de måtte betale. Det endte med at presten ga dem løyve til å trekke 18 skilling fra kirkeofferet, som på den tiden var en del av prestens lønn, for å dekke utgiftene de hadde til skolegangen.

BØNDENES UTGIFTER

Bøndenes protester mot betaling handlet nok ikke bare om at de var konservative. En bonde hadde mye han skulle betale. Fram til siste del av 1800-tallet ble gårdene skattlagt etter eiendommens antatte verdi og avkastning, i henhold til den tildelte matrikkelskyld for eiendommen.⁴ I prinsippet utgjorde matrikkelskylden ca. 1/6 av årlig avkastning på gården, og ble ofte fastsatt i huder, kalveskinn eller geiteskinn, alt etter gårdens produksjon. Den kunne også være satt i tønner med korn eller fisk. I 1700-tallets Setesdal var de fleste gårdene skyldsatt til kun ½ hud eller et geiteskinn (Gjellebøl 1777:85ff). 1 hud er det samme som 4 geiteskinn; 1 geiteskinn er verd 3 kalveskinn og 1 kalveskinn er 2 nottinger. Av hver hud måtte en gård betale skatt til både kongen, fogden, presten og andre. I 1770 var det:

KONGELIGE SKATTER:

Leilennings skatt: 2 Riksdaler (Rd.)

Proviant skatt: 1 Mark

Munderingspenge (soldatuniform): 1 Mark, 12 skilling

Arbeidspenge: 1 Mark

Leding (oppr. utrustning til sjømilitære): 12 Skilling

Tiende: 1 Mark, 9 skilling

Rofstjeneste (oppr. utrusting av rytter): 10 skilling

Quarteerpenge (innkvartering av soldater): 9 skilling

TIL FOGDEN:

Smaaredsel: 1 Mark, 15 skilling

Grenseskyss: 6 skilling

Utredning til sesjon: 12 skilling

Generalmønstring: 1 Mark, 12 skilling

Fogdelønn: 9 skilling

TIL PRESTEN:

Korntiende: 5 Notting

Offerkjeppen: 3 Skilling

Kvegtiende: For driving /arbeid pr. mann: 12 skilling

Smør-Rede: 2 pund

Ost-Rede: 2 pund

TIL ANDRE:

Til klokkeren (korntoll av en hud): 2 Notting

Til lensmannen (korntoll av en hud): 1 Notting

Til skydsskafferen (korntoll pr. mann): 1 Notting

Til fergemannen (korntoll pr. mann): 1 Notting

Til kirkens vedlikeholdelse, samt brød og vin

anskaffelse (av en hud): 1 mark, 8 skilling

De kongelige skattene ble tatt i mot av fogden på tingene, som ble holdt tre ganger om året. De ble holdt hos bygdensmannen, og for dette fikk han toll fra bygda. I tillegg til skatteutgiftene måtte de fleste setesdøler – i mangel på tilstrekkelig jordbruk og åkerland – kjøpe mye korn som de med stor bekostning måtte bringe lang vei, understreker Gjellebøl. Og legger til: «saa maa man undres over, at disse Bønder kan bestride Udgifterne med Indtægterne» (1777:102). På denne tiden var det ingen kasse til hjelp for fattige i Setesdal, så disse måtte gå fra gård til gård. De mest skrøpelige ble båret omkring fra mann til mann (ibid.:79).

TJENESTE OG INNERSTE

Til bøndenes årlige utgifter hører også tjenestefolkets lønn. Gutter som hadde årtjeneste fikk enten hele lønnen i penger, 10–12 Rd, eller 7–9 Rd. i penger og klær beregnet til 3 Rd. Klærne det var snakk om var 4 alen vadmel til en flange (dvs. en undertrøye, 4 alen til en trøye, 3 alen til et par bukser, 4 alen til en skjorte, 1 alen vadmel til et par strømper og 1 par sko. De fleste gutter ble leid inn på ukeshvis om sommeren for 1 Riksdaler per uke. Lønn

For å komme seg fram måtte man ri eller gå.
På midten av 1700-tallet var ikke damesal i bruk i Setesdal,
så menn og kvinner red på samme måte.
Foto: Axel Lindahl 1888/Norsk Folkemuseum.

kunne også være ½ tønne korn for hver uke «for at spare Kosten om Vinteren» (1777:101). En halv tønne korn ble verdsett til 1 ½ Rd. For et halvt års tjeneste, dvs. fra første sommerdag (14.april) til første vinterdag (14.oktober), var lønnen 10 Rd.

Tjenestejentene hadde like vanskelig for å få årskontrakter, og de fleste tjente kun fra våren til høsten. For denne perioden fikk de 4 Rd. De kunne også leies inn på ukesbasis og fikk da 1 mark og 8 skilling dansk for hver uke. De som tjente hele året igjennom fikk enten 4 Rd. i penger eller 1 Rd. i penger og det øvrige i klær som beregnes til 3 Rd. Disse klærne var 9 alen vadmel til en stakk, 2 alen til en kofte, 2 alen strielerret til en serk, 1 alen vadmel til et par strømper og 1 par sko. (1777:102)

De aller fleste måtte gå ledige om vinteren «eftersom Bønderne synes at finde en Fordeel ved det, at de ikke have nødigt at kostholde Tjenestefolk hele Aaret igjennem», skriver Gjellebøl (1777:11). Han påpeker at det en gutt fikk for 10 ukers arbeid med å slå høy og skjære korn om sommeren, var det samme som han ville fått et helt år. Men fordi brukene var så små, kunne husbonden selv gjøre arbeidet som trengtes vinterstid. Mange levde som ugifte tjenere hos andre gårdbrukere hele livet. Om de giftet seg, satt de som innerster hos mer velstående folk, og levde av det de hadde tjente hos gårdmennene om sommeren.

Den verste konsekvensen av at mange ikke hadde arbeid hele året, var i følge Gjellebøl at det førte til «Lediggang og Dovenskab». Han mente dessuten at selv om de skulle bli tilbudt årstjeneste, ville ikke ungdommen ta det, «eftersom de heller udvelge at sove og gaae ledige i samme Tid end at arbeide». Slik ville de hvert år fortære om vinteren det de hadde tjent om sommeren, og aldri ville kunne spare opp noe til alderdommen, «men blive Bygden til Byrde», fryktet han (1777:11).

KJØPE KORN OG SELGE SMØR

«Jorden er kostbar og rar på dette Sted, ja meget sparsomt uddelt af Skaberen», skriver Gjellebøl (1777:14). Åkerbruket var lite, og det var vanskelig å dyrke opp ny mark på grunn av stein og fjell. Få hadde noe korn å avse, og hadde de noe til overs, ble det brukt som betaling til arbeidsfolkene. Bønder flest hadde heller ikke andre varer å ta med seg til kjøpstedene, og transporten dit var lang og kostbar.

Tømmer levevei for noen få. De største skogene ble for lenge siden solgt billig til kjøpmennene, og det falt ikke så stort laft som tidligere. Men for tømmeret fikk bonden varer, og «de Skogbrugende leve bedre i deres Huse, i Henseende til Øl, Brennevin og andre Varer, hvormed de blive forstrekte af Kjøbmanden» (1777: 90). Jakt var for fattigfolk. Gjellebøl forteller at fattige husmenn samlet det de kunne skyte om høsten og vinteren, til føret ble slik at de kunne komme seg til byen. På denne måten kunne de kjøpe det sårt tiltrengte kornet. Det var kun det de skjøt ellers i året de hadde til eget forbruk (1777:94).

De som fikk betaling i rene penger, var de som levde av fedrift. Fjell og heier ga dårlig framkomst, men ga godt fôr for dyra. Fedriften både fôr og kler dem, og skaffer dem utveier til de nødvendige utgiftene, forteller Gjellebøl (1777:90). Den skaffet setesdølene inntekter på flere måter: Om sommeren laget de smør som de solgte i kjøpstedene. For hvert bismerpund kunne de få 1 Rd eller mer i Kristiansand eller Arendal. Om høsten solgte de livdyr til budrivere eller fehandlere fra andre bygder, og når det ble lite fôr om vinteren, slaktet hver mann så mye han kunne unnvære, og sendte talg og fersk kjøtt til byen.

Interiør fra bakstehus på Åkre. Presten bekymret seg for setesdølenes kornforbruk, siden de måtte kjøpe mesteparten. Marcus Grønvod 1871/Norsk Folkemuseum.

TRADISJONELLE MELKERETTER

Av en god ku ble det i en måned på setra samlet 12 pund smør, 6 pund sur ost, 6 pund søt ost og 1 skjeppe cabrette. Cabrette ble laget av mysen som ble til overs når de laget sur eller søt ost. Mysen ble kokt så lenge at den ble som en tykk velling.⁵ Cabrette kunne også brukes til grøten i stedet for sur melk, og til festretten gommigu. Gommigu ble laget av søt melk. Når den kom til kokepunktet, slo man litt cabrette i, slik at melken skilte seg. Så ble mysen og osten kokt så lenge sammen, at det ble som en tykk grøt og mysen nesten bortkokt. Bøndene spiste gommigu slik den var, men hadde de gjester slo de søt melk eller fløte på (Gjellebøl 1777:171f). Ellers blandet de mysen med vann og brukte til drikke.

Om man ikke laget ost og myse, fikk man en halv tønne sur melk. Om sommeren samlet de så mye sur melk at de kunne ha nok resten av året til grøt. Av surmelken kunne de også lage gammelost. Osten ble da satt en tid på et luftig og tørt sted, slik at den blir skikkelig tørr. Deretter la de den i et kar i en kjeller. Hver uke ble den tatt opp og vasket med vorter eller øl uten humle, eventuelt varmt vann. Dette fortsatte man med til osten var gjennomtrukket. Etter et år var den skikkelig modnet.

En annen tradisjonell melkerett var haglette, som var laget av søt melk som hadde stått en natt over. Fløten ble tatt av, før man kokte melken og slo i sur melk slik at den skilte seg. Så spiste man både osten og mysen sammen, «som er en meget gangbar rett om sommeren, og især bruges af de Fattige, naar de vil spare paa sit Brød og Meel», skriver Gjellebøl (1777:172).

DAGENS MÅLTIDER

Selv om åkerlandet var for lite for folkemengden, er det ingen steder de forbruker mer korn, påpeker presten. Han forundrer seg over at setesdølene er ikke interessert i å spise fisk, sild,

Valle kirke, der prest Reier Gjellebøl hadde tjeneste på 1770-tallet. I boka Beskrivelse over Sætersdalen fra 1777 gir han en fyldig samtidig beskrivelse av setesdalssamfunnet. Foto: Norsk Folkemuseum.

flesk, kål eller havreurter, noe som ville ha spart på melet som de ville spise til hvert måltid. Fire ganger om dagen spiser de, hele året igjennom, grøt, velling og brød. Gjellebøl mener at selv en dansk bonde ville ha problemer å holde seg med korn om han spiste like mye melmat! (1777:10).

Bortsett fra når de spiste grøt, brukte de ikke skjær, men et stykke brød. Kniver og gaffer ser man heller ikke, men de tar alt med fingrene, i det høyeste behjelper de seg med en tollekniv, observerer presten. Frokosten, som de kalte «betø» eller «morgenbid», spiste de så snart de stod opp. Den bestod av flatbrød med smør og ost til. Når klokken ble 9 spiste de «dure», som bestod av byggmelsgrøt med sur melk eller myse til. Til middag klokken 14 spiste de «nonsmad» som bestod av flatbrød med smør og ost til. Om kvelden, straks før de la seg, spiste de igjen grøt og surmelk. «Dette er næsten Dag efter Dag og Aar efter Aar deres bestandige Spise» (Gjellebøl 1777:59).

Av og til spiste de litt røykt og kokt kjøtt, som de gjorde en jevning på av byggmel. Dette kalte de «spa», og når de dyppte brød i, het det «å duve». Den aller beste maten, som de kun brukte i gjestebudene, samt i jula, var hvite erter, som de kokte på røykt kjøtt med neper til. Til dette hadde de kling, som er oppbløtt flatbrød smurt med smør.

Slaktet som de forsynte husholdet med året igjennom var lite. En velstående mann slakter kun så mange småfe som der er personer i husholdningen, forteller Gjellebøl (1777:60). Sjelden spiste de storfeet selv, unntaket kunne være en gammel ku. De fattige slaktet ikke noe, og spiste ikke kjøtt. (ibid.). Der kjøtt stod på bordet var det saltet eller røykt, aldri ferskt. Fersk fisk eller tørrfisk spiste de også lite av. Enda enklere kost hadde de når de var på reise, til kjøpstedene eller andre steder. Da brukte de kun å ha med flatbrød, smør og ost, en sjelden gang noe tørket

kjøtt som de stekte over ild på en trepinne.

Selv om setesdalsbøndene sjelden hadde øl i hus til daglig, krevde ølbryggingen til jul og gjestebud mye korn. Bondens daglige drikke var vann, og når det gjaldt ølet «saa har han visse Tider altfor meget deraf, og altsaa enten vil aldeles intet have, eller og vil have det til Overflodighet» (1777:11). Gjellebøl regnet seg fram til at med en tønne malt per familie hver til jul, og fem tønner til hver troløvelse, bryllup og likferd, ville det bli 1000 tønner på et år for de to prestegjeldene. Skulle dette kornet kjøpes, ville det koste 3–4 riksdaler i kjøpstedene. Gjellebøl mener at de istedenfor å aldri ha øl i huset utenom i julen og ved andre gjestebud, kunne hatt samme mengde året igjennom. Kanskje ville de ikke da heller bli så begjærlige etter denne drikken, undres han.

Anne Kristin Moe er konservator ved Norsk Folkemuseum og prosjektleder for "Setesdal 1739".

NOTER

- 1 Til Bygland prestegjeld hørte også Årdal, Austad og Sandnes. Til Valle prestegjeld tilhørte Hylestad og Bykle annekse.
- 2 Ordet «trevgang» kom at jentene på sommertid sov på fjøstrevet, og det var her guttene besøkte dem.
- 3 «Degnen» var klokker, kirkesanger og kirketjener. Han var lekmann, og skulle gå presten til hånd under gudstjenesten, lede kirkesangen og undervise ungdommen i katekismen.
- 4 Matrikkelskyld ble innført på 1500-tallet og ble opprettet for å kunne kreve inn skatt fra de enkelte eiendommer. Matrikkelskylden fungerte også som en verditakst ved salg og arveskifte. Den tildelte skylden ble ført inn i matrikkelen, derav navnet matrikkelskyld.
- 5 I Christiania blandet de dette med mel og kalte det «mysesmør».

I fjøs, åker og eng

Landbruket i Setesdal på 1700-tallet

av Anne Kristin Moe

De gode fjellbeitene gjorde fedrift til den viktigste næringen for setesdølene, og en bonde på midten av 1700-tallet hadde vanligvis 12-20 dyr på bås. Både kyr, geiter og sauer ble melket. Noen melkeprodukter ble solgt, men det var først og fremst resten av dyret som ga inntekter til å kjøpe det kornet man ikke greide å dyrke nok av selv.

GODE MELKEKYR

Kyrne var små, og av utseende lignet de telemarkskyr. Likevel melket de godt, og i følge Reier Gjellebøl var «der af Norske Kjør maaske haves ingen, som overgaar dem» (1777:169). Ei god melkeku kunne melke 2 nottinger, eller 12-14 pottes melk om dagen, og prisen på en slik lå på mellom 6 og 10 riksdaler. Det var vanlig å ha mellom 10 og 12 kyr. Om vinteren ble de føret med høy og halm morgen og kveld, og fint bjørkeris til middag. De fikk også bark som var skavet av rognetrær, noe som skulle styrke dem og gi dem fint hår, dessuten salt og mel daglig. Et stort kar med vann ble fylt med vann kvelden i forveien, slik at de slapp å drikke kaldt vann (Gjellebøl 1777:118ff).

Kalvene fikk melk til de var 10-12 uker. Deretter fikk de det beste føret og fortsatt noe melk. Oksekalver ble sjelden føret opp, men kvigene ble solgt til budrivere eller fehandlere. Fehandlerne lot dyrene som de hadde kjøpt bli stående hos selgerne til sommeren, da de drev dem til kjøpstedenene, og betale for denne tjenesten. Når det ble lite fôr om vinteren slaktet hver mann så mye han kunne unnvære, og sendte talg og fersk kjøtt til byen, hvor han kunne få 3 danske mark for et bismerpund.

STORE SAUER

Sauene var store, og de ga «om ikke fiin, dog brav megen Uld av sig» (Gjellebøl 1777:121). De ble klippet tre ganger om året: om høsten, ved jul og om våren. De fikk rent vann tre ganger daglig, og når de var syke fikk de varmt vann med mel og salt. Gjellebøl understreket hvor godt bondekonene stelte med dem: «Intet Kreatur behøver bedre Pleje og Tilsyn, end som et Faar; hvorfor dette Steds Husmødre meget lægge Vind paa samme Agt» (ibid.:123).

Om våren ble lammene satt ut til andre flokker, slik at de ikke kunne drikke melk. Dette fordi sauene ble melket om sommeren. Melken blandet man ut med kumelk for å få en tykkere fløte.

LØNNSOMME GEITER

Geitene var også av en god og stor sort. Det er høy pris på dem – om våren kunne ei geit gå for 4-5 mark. Som sauene ble også geitene melket, men melken ble brukt på en annen måte. Den ble kokt med mel til velling eller grøt, for å spare kornvarene, siden det behøves mindre mel i melken enn vannet. De slaktet de fleste geitene om høsten, til bruk i egen husholdning.

«Brundbukkene», bukkene som ikke var kastret, drev de handel med. Noen kjøpte en hel flokk av dem om våren. En toåring kostet rundt 2 mark, og de som var 2-3 år gamle, 5 mark.

På stølen. De gode beitene i utmarka gjorde fedrift til hovednæring i dalen. K.J Heddi/Norsk Folkemuseum.

De som var 3-4 år kostet 1½ -3 Rd, alt etter størrelse. Bukkene ble fetet opp på gode gressbeiter på heiene om sommeren. I august, før de gikk i brunst, ble de slaktet. Kjøttet og talgen av dem utgjorde omtrent det samme som hos en god sau eller gjellvær.

Skinnet fra både geit og sau solgte de helst til handelsfolk fra Hardanger «som fare her omkring og opkjøbe dem eller tilbytte sig samme for Humle» (1777:93). Geiteskinn kunne også selges for rene penger. Når det var utspilt og tørket, kunne det selges med horn og klauver, for 4 skilling per mark, som kan utgjøre av en stor bukk 1½ Rd. eller halve bukkens verdi. Kjøttet ble vanligvis røykt, slik at en kunne spare det til vinteren, da man kunne få 3 mark for et bismerpund. Selv om en del forsvant når man røyker kjøttet, vant man så mye som talgen er verd. Dessuten hadde man også innmaten.

Om vinteren er geitene lette å fore, siden de spiser tollebusker og bjørke- og aspeløv og bjørkeris. Minuset er at man må gjete dem, men når man tar lønnsomheten i betraktning «vegger man sig ikke ved den Bekostning», skriver presten (1777:127).

KASTRETE VÆRER OG BUKKER

For å få dem til å vokse bedre ble de fleste værene kastret som lam. Når en 3 år gammel «gjellvær» vær ble slaktet, ga den 4-5 merker ull som man kunne selge for 12 skilling pr. mark; 3 bismerpund kjøtt, a 2 - 3 mark og ½-1 bismerpund talg, verd 3-6 mark. I tillegg kunne skinnet beredes til egne sengeklær eller selges for 12-16 skilling. En slik vær kostet til våren mellom 1 Riksdaler og 5 Mark.

Også geitebukkene ble kastret når de var små. Gjeldbukkene var enda dyrere enn de andre når de var av samme alder. Skinnet var dårligere betalt siden både hornene og raggen var mindre, men kjøttet var bedre og talgen mere. En gjeldbukk fikk ofte 1 bismerpund talg. Siden de ikke kom i brunst ble de ikke slaktet like tidlig om høsten som brundbukkene, men til vanlig slaktetid.

FÅ ALTETERE

Det var husdyra som kunne utnytte beitene som var vanlige på gårdene. Sjeldnere var dyreslagene som levde av kjøtt og korn. Hunder fantes ikke, heller ikke gjess. Det var lite av kalkuner, ender og duer. Høns hadde de fleste uten for stor bekostning når de hadde dem inne i stuen hele året, «for at opsamle, hvad der i Huset kan spildes» (Gjellebøl 1777:128). Men måtte de føres med korn ble det for dyrt. Setesdølene var heller ikke opptatt av grisehold, og en bonde hadde aldri mer enn en gris om gangen. Siden setesdølene sjelden brygget øl til andre tider enn

Fra Store Bjørnevatn i Valle. Ute ble dyrene samlet i grinder for å ta vare på gjødselen, og unge gutter og jenter var gjeterne. Foto A.B. Wilse/Norsk Folkemuseum.

Hest med kløv. På 1700-tallet foretrakk man borkede hester i Setesdal. Manen skulle helst være svart og kortklipt. Mittet & CO/Norsk Folkemuseum.

jul og gjestebud hadde de også sjelden nok mask til å fø flere griser om vinteren. Men om sommeren kunne grisen tas med sammen med de andre dyra på heiene og føre seg selv.

HESTEHANDEL

Heller ikke hestene ble føret med havre eller annet korn, men når en ville holde en hest i god stand, fikk den litt mel i vannet og noe tørt malt. En mann hadde vanligvis en hest, toppen to. Om høsten kunne han ofte selge hesten, for å spare føret til de andre dyra. Da var de uten hest noen måneder, «indtil Fasten begynder og deres Høkjørsel fra Udmarkene tillige begynder, da de paa ny maa tilforhandle seg Heste igjen» (Gjellebøl 1777:98). Det var uansett sjelden at man hadde en og samme hest på stallen mer enn et halvt år. Tradisjonen med å kjøpe hester i de nordlige bygdene og selge dem i de østlige, gikk langt tilbake i tid. Selv om det ikke var den samme lønnsomheten på midten av 1700-tallet, drev de fortsatt med det. En hest kostet da mellom 30 og 40 Riksdaler. Hestemarkedet i Røldal rundt Sankthans var stedet der de fornemste av hestehandlerne reiste for å kjøpe føll de kunne selge videre, både i Setesdal og i bygdene østenfor (ibid.:94ff).

Mens både vær og bukker ble kastret, ble det holdt for en skam å gjøre det samme med hestene (Gjellebøl 1777:113). Her var kun hopper og hingster, kalt «grahester». Hestene var mellom 1,22m og 1,37m i mankehøyde og hadde ord på seg for å være gode å ri på i det ulendte terrenget. I Setesdal var fargen «borket» spesielt populær, mens svarte og brune hester så man sjelden. På en borket hest er grunnfargen gullig, grålig eller hvit med partier av mørkere hår innimellom. Hårfargen på ben, man og hale er som regel svart. I dalen var det dessuten tradisjon for å klippe manen til stående.

SOMMERBEITING OG ENGFORBEDRING

Om våren når dyra kom ut av fjøset, og om høsten før de ble satt inn, gresset de på åker og eng hjemme. Siden teigene var blandet uten gjerder i mellom, var beitingen felles for flere gårder. Dette kunne være en utfordring, spesielt om høsten, siden ikke alle nødvendigvis var ferdig med innhøstingen på samme tid.

Når åkrene var tilsådd, ble dyra latt inn i fehaugene eller bumarkene som lå utenfor jordet i den nærmeste skogen eller opp mot de store heiene, adskilt fra åker og eng med et risgjerde. Her var de til juli måned. Da ble de flyttet til det tredje beitet, på stølen i utmarka, som lå 1-2 mil fra gården. De som hadde gode fehauger hjemme, flyttet tilbake etter seks uker, mens andre kunne bli på stølen i to måneder eller hele sommeren, dvs. til alt var innhøstet og dyra kunne flyttes rett inn på jordet.

Seterbruket gjorde at man fikk utnyttet beite, men det førte også til at selve gårdene ble liggende øde. Til tider var det bare på prestegårdene at noen var hjemme. Da økte også faren for å bli rammet av tyvaktige landstrykere. Men setesdølene visste råd: «Herudover forsvare eller og nedgrave Indbyggerne det bedste af deres Tøj i denne Tid, paa det at der ikke af saadanne ryggesløse Mennesker skal bortsnappes» (Gjellebøl 1777: 167).

Å ha dyra gressende på innmarka om våren og høsten, og på stølen om sommeren, var ikke bare en måte å skaffe fôr på, men også et engforbedringstiltak. De satt opp «kvier», 10-20 grunder, i en firkant hvor dyra sto i om kvelden når de ble melket og ble liggende der natten over til de skulle melkes igjen om morgenen. Kvienne ble flyttet hver kveld, og møkka fra forrige dag spredt jevnt utover marka. Den andre måten de forbedret

engene på, var å bygge vårfjøser i i bratte lier eller bakker. Her melket de dyrene både kveld og morgen om våren, og lot de stå samme sted om natten. Ved hjelp av regnet kunne gjødselen fra disse husene trekke ned over engene.

Den vanlige måten å forbedre engene på – å pløye og gjødsle et stykke som man rydder til eng – er ikke her brukelig, skriver Gjellebøl (1777:153). Teigblandingen gjorde at en gård i Setesdal kunne ha 20 engstykker forskjellige steder. Fordi bondene måtte ta det de kunne til åker, var engstykkene små. Så fikk man heller skaffe mer gress i utmarka.

De ujevne og steinete engene gjorde høyslåtten både vanskelig og dyr, siden man måtte bruke dobbelt så mange folk i slåtten. Men de ga en bra mengde høy, ikke minst fordi gjødselen fløt fra åkrene til enga. De brukte små ljåer som var $\frac{3}{4}$ alen lange og 1 tomme brede. Skaftet var $\frac{1}{4}$ alen lang, litt krumt og uten knagg å holde i (Gjellebøl 1777:71) Ljåene ble ikke slipt, men tynslet.¹ De tynslet en gang i uken, lørdag, «da en Karl intet andet fortager samme Tid, end dette Arbejde» (ibid.:156). Da måtte man ha en mengde ljåer å skifte mellom, og Gellebøl forteller at det fantes gårdbrukere i dalen som hver hadde 100 ljåer i bruk om sommeren. Selv om dette kunne synes kostbart, betalte det seg, siden de kunne brukes uten å slipes opp på flere år. Gjellebøl hadde i utgangspunktet vært skeptisk, men når han så hvor tynne ljåene ble av sliping, og hvor lett de fikk hull av steinene, «måtte jeg antage deres Maade» (ibid.).

Mens man andre steder kunne være ferdige med slåtten 14 dager før skurden, måtte man her gå rett fra høyonn til skuronn. Når man så var ferdig med å skjære korn måtte man på ny begynne å slå høy og skrape sammen fôr på fjellet, fram til Mikkelmesse (24. september) eller når snøen kom. Utmarksslåtten foregikk på stølene, der de hadde både gamle og nyryddede enger. Disse gir godt med gress, spesielt når de beiter (dvs. også gjødsler) på dem ett år og slår det andre. Høyet ble oppbevart i løer som de kalte «boder» og kjørt hjem på vinterføre. Det var imidlertid ikke uten risiko å få høyet hjem på vinterføre på de dårlige eller ikke-eksisterende veiene. (1777:147f).

HVA DYRKET DE?

«Man maa sie, at de meget vel rygte de smaa Stykker, som de almindelig dyrke og bestandig have i Brug», skriver Gjellebøl (1777:19). Åkrene ble kun pløyd om våren. Men før dette førte de ut gjødselen i en stor dyng på reina eller kanten av åkeren. De gjødslet med så mye ku-, heste- og fåremøkk de hadde. På grunn av stein og bratt terreng brukte de oftest en slede. Noen få hadde møkkakjerre som var laget som en kiste, med to hjul som var gjort av hele trestykker uten sneller eller nav. Etter gjødsling ble åkrene spadd opp, også der man hadde pløyd først. Plogen var liten, dratt av en hest, og en mann styrte både hesten og plogen. Etter såing ble kornet harvet ned med en mangleddet. Når åkeren var tilsådd, harvet og beredt, ble møkka spredt tynt over hele åkeren. Deretter ble åkeren gått over med rive slik at jorden ble fin. Til slutt ble gresset, som var løsnet, sanket sammen og gravd ned. (Gjellebøl 1777: 68f).

Tre sorter var viktigst: vårrug, bygg og hamp. Nesten hver mann sådde vårrug, men ikke mer enn 1 skjepp eller 3 nottinger, og han høstet da 6-8 fold. Rug ble kun brukt til ovnsbrød som de stekte på aksene i røykstua eller badstua, til jul eller gjestebud. I følge Gjellebøl gikk det ikke «at overtale dem til at spise Grød lavet af Rugmeel» (note s.15). Det var bygg som var

Høyonn. I Setesdal måtte man ofte gå rett fra høyonn til skuronn. Når man så var ferdig med å skjære korn måtte man på ny begynne å slå høy i utmarka. Foto: A. Lindahl 1880-tallet/Norsk Folkemuseum.

hovedsorten. Bygg klarer seg med en kortere sommer, 10-12 uker, og ga 6-8 fold. For en gård på 1 hud var det vanlig å få 3 tønner bygg. Av dette lagde de flatbrød, grøt og velling.

For å få bort den skadelige bakkeveten, lagde de grøfter, inne på selve åkeren. Grøftene var kledd og lukket med stein og jord, slik at man kunne pløye og så over. Såkorn forhandlet eller byttet de til seg av naboene, eller tok fra en tønne det tyngste veggfallet etter treskinga (Gjellebøl 1777:26f).

For å måle ut åkeren til skjæring for daglonte, bruke de en seks alen lang stang. Et rom av åtte slike på hver side, eller 64 stenger i en firkant, ble kalt et mål. En god arbeidskar burde skjære et mål på en dag, noe han på husbondens kost fikk 32 skilling for. Kornet ble skåret med sigder, bundet i nek og satt på staur. På hver staur ble det satt 10-12 nek i to rader mot hverandre. Når det var tørt, ble det kjørt til loa i en høy- og kornslede.

Hamp ble kun sådd av noen få, mens erter, hvete, havre og lin ikke trivdes i jorda her. Kål og andre kjøkkenurter var det heller ikke mye av. Humle foretrakk de å kjøpe, gjerne fra handelsfolk fra Hardanger. Poteter fantes på de fleste gårder, mye takket være presten Nils Nilsen Mollerup som hadde oppfordret sterkt til dette, og så godt som alle bønder hadde noe neper.

Dyrkinga og driften gjenspeilte seg i setesdølenes kosthold, som stort sett bestod av grøt, velling og brød, med få innslag av kjøtt og grønnsaker. Men det kornbaserte kostholdet viser også hvor viktig handelen var, og nødvendigheten av å ha andre varer man kunne handle med for å skaffe seg korn.

KILDER:

Gjellebøl, Reier: Beskrivelse over Sæterdalen. 1777.

Gjerden, Knut: Bykle bygdesoge. Kultursoga 4. 1974

Jansen, Leonhard og Alfred Ryningen: Valle kommune VII og VII, Kultursoge. 1994

Korntørking. Vårrug og bygg var kornslagene de dyrket i Setesdal på 1700-tallet. Kornbåndene ble tørket på staur før de ble kjørt inn på slede. Foto: A.B. Wilse/Norsk Folkemuseum.

Lund, P.L.: Underrætninger om Walle Præstegjæld i Sættersdalen. 1798
Pram, Christen: Indberetning til det Kongelige General Land-Oeconomi og Commerce Collegium indeholdende oeconomicke Bemærkninger paa en efter Kongelig allerhøieste Befaling i Aaret 1805 fortsat Reise i Norge. 1805

NOTER

- 1 Gjellebøl beskriver det slik: «de gjøres først bløde i ilden, siden, naar de ere kolde, banks de paa en Ambolt, gandske tynde i Eggen, med en Hammer. Naar dette er skeet, blive de igjen hærdede i Smiden og saaledes brugte» (1777:155).

Anne Kristin Moe er konservator ved Norsk Folkemuseum og prosjektleder for "Setesdal 1739".

Arne Askeland: Dyrene på Kjelleberg kommer til liv

av Anne Kristin Moe

En viktig del av det revitaliserte Setesdalstunet er å vise hvordan de levde der. På en gård kommer man da ikke bort fra dyra, og vi var i den heldige situasjonen at vi visste hvilke dyr som hadde vært på gården Kjelleberg. Når vi skulle vise dem på en måte, falt valget på motorsagkunstner Arne Askeland.

Arne Askeland arbeider som billedhugger i eget studio på familiegården på Askeland. Han har vært selvstendig næringsdrivende kunstner fra 2010, og gjort en rekke utsmykningsoppdrag med skulpturskjæring for både bedrifter, kommuner, kirker, parker og privatpersoner. Han har også gjort underholdningsoppdrag med motorsag og leies inn til varemesser og treskulpturfestivaler både i Norge og internasjonalt. På grunnlag av utførte verk ble han medlem i Norsk Billedhoggerforening i 2013.

Arne Askeland har på oppdrag fra Norsk Folkemuseum laget dyra i Setesdalstunet. Foto: Stian Myhren/Norsk Folkemuseum.

Alle dyreskulpturene er laget med motorsag. Her er en av de seks geitene som skal i fjøset.
Foto: Arne Askeland

AMERIKANSKE FORBILDER

Interessen for skulpturer fikk han allerede som barn. Han beskriver seg selv som en «Emil» som satt og spikket, men av egen fri vilje, understreker han. Hos en keramikker-nabo lærte han å jobbe med keramikk, og var rundt på husflidsmesser med henne. Etter at han avsluttet grunnskolen med høyeste karakter i forming, fortsatte han med krullskurd og karveskurd. Han lagde også egne møbler, men kun som en hobby.

- Når tok motorsaga over?
- Jeg hadde egentlig lagt bort treskjæringa, fordi det var et veldig tidkrevende arbeid. Men så kom jeg over noen bilder av noen fra USA som skar ut dyr med motorsag. Motorsagkunst hadde ikke appellert til meg tidligere, men dette var aldeles vakkert!

Kunstnerne var brødrene Rick og Randy Boni fra Pennsylvania, som er skulptur-skjærere i verdensklasse, med motorsag som hovedverktøy. Da det skulle arrangeres en festival på Lyngheiseret på Lygra i Hordaland sommeren 2010, kontaktet de amerikanerne for å høre om de kunne tenke seg å komme og holde kurs. Det ville de, og Askeland fikk gå i lære hos dem. De har fremdeles god kontakt.

Skiftet etter Hallvor Kjelleberg forteller at han eide 8 storfe, 4 sauer og 6 geiter. Storfeet er beskrevet med farge, navn og alder, og om det har horn eller ikke.

Foto: Stian Myhren/Norsk Folkemuseum.

Arbeidet med å lage dyra begynner med å finne materiale. Deretter fraktes stokkene inn med traktor. Foto: Arne Askeland.

Til et stort dyr trengs det flere deler. Disse limes sammen før Askeland begynner med skjæringa. Foto: Arne Askeland.

Kunstnerens øye for husdyras anatomi har vært uvurderlig i prosessen når dyra på Kjelleberg skulle få form. Foto: Arne Askeland.

Askeland skjærer hele dyret med motorsager av ulik størrelse. Til slutt påføres farge og voks. Foto: Arne Askeland.

FRA TRE TIL DYR

- Hvordan arbeider du fram en skulptur?
- Først må jeg lete fram stokker av riktige dimensjoner, slik at jeg vet jeg får plass til dyret. Om det trengs flere tredeler, monterer jeg dem før skjæringa. Jeg ser skulpturen for meg tredimensjonalt, og gjør noen markeringer. Noen mål må med, slik som mankehøyde og brystmål, og forholdet mellom bakke, buk og beina. De store bitene skjæres vekk før jeg begynner å forme.

Askeland skjærer i rått tre. For å montere bitene før skjæring, bruker han et spesielt lim som liker vann. Da blåser det seg opp og må borres litt i etterpå. Til hver skulptur brukes flere ulike sager:

- Den største saga har et sverd som er 1,3 meter, mens den minste, som jeg bruker på detaljene, er på 8 tommes. Til de aller minste utskjæringene, slik som pupillen på øynene, bruker jeg en dremmel, og da nærmer vi oss tannlegeutstyr!

Når dyret har fått sin form, gir Askeland det farge. Han bruker forskjellige typer, både beis og spraylakk, men sliper det slik at

ikke kontrastene blir for harde. Til slutt påfører han en voks som senker uttørkingen.

SETESDALSPROSJEKTET

Askeland er opptatt av et visuelt naturtro uttrykk i verkene sine, både når det gjelder ansikt og personer og dyreskulpturer. Han er kjent for sine julekrybber og figurer fra norrøn mytologi, men har også en spesiell interesse for dyr. På gården har han både lynghest, villsau og skotsk høylandsfe, og engasjementet hans for gamle husdyrraser og historie gjorde han engasjert i Setesdalsprosjektet:

- Det at det var et annerledes oppdrag, lokket meg. Jeg er opptatt av å bevare de gamle husdyrrasene og har alltid likt å gå på museum og finne ut hvordan det var i gamle dager. Det er dessuten gøy med litt større oppdrag.

Oppdraget omfatter hele besetningen som var på Kjelleberg: tre kyr, fire kviger, en kalv, fire sauer og seks geiter. Ved å vise skulpturer av dem i fjøset får publikum se omfanget på en vanlig besetning i realistisk 1700-talls størrelse, og ikke minst hvordan et fjøs så ut når det var i bruk.

Da vi tok til med prosjektet, fikk Askeland tilsendt fotografi av kyr, sauer og geiter fra museets samling. Selv om fotografiene ikke går lenger tilbake enn til andre halvdel av 1800-tallet, gir de en pekepinn om både type og størrelse. Askelands kjennskap til husdyrenes anatomi spilte selvsagt også en viktig rolle. Skiftet til Hallvor Jonsen på Kjelleberg inneholdt ikke bare en oppramsing av type dyr og verdi, men også utseende. Det ga oss mulighet til å få laget dyrene som individer.

Til vestre: Halve besetningen var ferdig i mars. Her får Askeland hjelp av tømrer John Wennberg til å sette dyra til foreløpig lagring i Numedalsfjøset. Foto: Stian Myhren/Norsk Folkemuseum.

Til høyre s. 20 og 21: At dyrene var mindre før, kommer tydelig fram når de materialiseres og settes på plass i et gammelt fjøs. Her er "En sortsidet kalv, 1 aar gammel". Foto: Stian Myhren/Norsk Folkemuseum.

FRA SKIFTET TIL HALLVOR JONSEN PÅ KJELLEBERG:

DYR

1 Rød Koe med horn kaldet Dyrfog
 1 Røed koe med horn kaldet Sondrei
 1 Røed koe kaldet Beitebaad 6 aar gml
 1 sort- og hvidflæket qvie kaldet Gulbron 3 aar gl.
 1 Rødsidet qvie kaldet Poskrej 3 aar gammel.
 1 liten Vitruus [Hvitros] qvie
 1 rød sahlet qvie kaldet Rosebot
 1 sortsidet kalv 1 aar gammel
 4 Søuver
 6 Gieddr

VERDI

4 Rd, 2 ort
 5 Rd
 4Rd, 2 ort
 6Rd
 4 Rd, 2 ort
 2 Rd
 2 rd
 3 ort
 a 2 ort
 a 3 ort

HUSDYRNAVN

Til og med navnene på kyrne er med i skiftet: Dyrfog, Sondrei, Beitebaad, Gulbron, Poskrej, Vitros og Rosebot.

I Kultursoga for Valle skriver Leonhard Jansen og Alfred Ryningen at mange av kunavnene var svært alderdommelige, og kunne ha norrønt opphav. De fleste navnene var sammensatt av to ledd, og det er det siste leddet som bærer mest preg av dette, slik som -fog, -reid, og -lin. Men det er også eksempler på at det siste leddet er et mer vanlig ord, slik som -ros og -bot. Mange av de første leddene forteller noe om kua, enten om utseende eller egenskap. Navnene Gulbron, Vitros og Rosebot viser til farger og mønster. Det har også vært vanlig å kalle kua opp etter gården eller bruket hun var født på, eller tiden på året, slik som Påskreid er et eksempel på.

Over: Besetningens fire sauer ankommer museet. Foto: Stian Myhren/Norsk Folkemuseum.

Sauene og geitene er ikke oppført med navn i skiftet. De hadde ikke så høy status. Men Jansen og Ryningen forteller at det ikke var uvanlig at også disse fikk navn. Ofte var det barna som fant på navn til småkrøtteren, enten gjetere eller andre. Her er noen fra bygdeboka som man kan bli inspirert av:

Geitenavn: Rjupe, Lykle, Blågeit, Mørke, Sylvjure, Svøla, Bergeline, Sale, Kòla, Kåpe, Lilje, Blådokke, Skjorte, Føykje, Mela.

Bukkenavn: Kvitragg, Blåmann, Bruse, Ståle og Kvittfell

Sauenavn: Storesau, Lisesau, Gråsau, Beste, Boti, Venesau, Flekkøyra, Firkanten, Brillen.

Anne Kristin Moe er konservator ved Norsk Folkemuseum og prosjektleder for "Setesdal 1739".

KILDER

Jansen, Leonhard og Alfred Ryningen: Valle kommune VII og VII, Kultursoge. 1994
 Samtaler med Arne Askeland; Nettside : www.motorsagkunst.no

Inne i en 1700-talls årestue

av Anne Kristin Moe

Når vi innreder bygningene i Setesdalstunet på nytt, tar vi utgangspunkt i hvordan skikken var på midten av 1700-tallet, samt hvilke gjenstander et hushold hadde da. Flere møbler og gjenstander er byttet ut, og plasseringen av dem er gjort etter samtidige beskrivelser.

I boken «Norske bygder. Setesdal» skriver Gisle Midttun at stuene fram til slutten av 1700-tallet hadde tredelt plan med forstue, stue og kove. Forstua hadde ofte jordgulv og bjelketak, «skjeldtile», med et rom over som ble kalt «forstogskjeldtile» (1921:148). Reier Gjellebøl skriver imidlertid på 1770-tallet at det var vanlig med kun ett rom uten noen avdeling til kammer, overværelse eller loft (1777:106). Vi må derfor tro at begge deler var vanlig. Våre gamle setesdalsstuer var begge i utgangspunktet treromsstuer.

I stua faller lyset ned fra ljoren over åren midt i rommet. Fra den midtre gavlveggen og over åren strekker den hesteformede «gjøa» seg. Sammenkoblingen mellom ildsted og hest er et allmenn-europeisk trekk og har trolig sitt opphav i gamle trosforestillinger. Midttun peker på at det er vanlig å ofre en figur av guden eller dennes symbol. Siden hesten i lang tid var et offerdyr, kan man tenke seg at hestehodet på gøya er et gammelt gudesymbol (1921:152). Skikken med at en brudgom skal hugge i gjøya kan også tolkes som en offergjerning. Enda inn på 1800-tallet slo man saup i åren hver lørdagskveld når man hadde kinnet smør.

Gjellebøl forteller at setesdølene kalte stua for eldhus eller røykstue, og at de kokte mat over åren. Prestegårdene hadde peis, og presten var ikke særlig begeistret for de gamle stuene: «omendskjøndt man haver den største Ild antændt, og man ved Ilden kan brænde sig paa den ene Side, naar man sidde omkring Aaren paa de omstaande Krakker, hvor Beboerne gjerne sidde i en Firkant, saa kan man dog ikke andet end fryse paa den anden Side, og altsaa umuelig holde sig varm» (ibid:106f).

I gøya henger skjerdingen, i Setesdal kalt «skora». Denne er laget av jern og kan være fint smidd med dekor. Skiftene vi har brukt som kilder forteller imidlertid ingenting om jerngryter, men blegryter, noe vi har tolket som klebersteinsgryte. Skjerdingen hadde helst ei ljospise som man kunne sette en tyristikke i til å lyse oppi gryta.

BORD OG BENK

Rundt heile stua, bortsett fra den midtre gavlveggen, går det innklede benker, kalt paller. Pallen oppe ved tverrveggen het «paden nore». Puter på pallene er nevnt i noen skifter, men dette gjelder først og fremst embetsmannfamilier.

Oppe ved gavlveggen står langbordet. Enten har det to par bein som står i kors med ei underplate som binder dem sammen, eller så er det laget som en kiste med en mindre bordplate under den store. Til hverdags var det den lille platen

Jerngryter nevnes ikke i skiftene fra Kjelleberg og Åmli. Vi har derfor erstattet dem med gryter av kleberstein. Foto: Norsk Folkemuseum.

som ble brukt, mens det store bordet var til spesielle anledninger. Dette er grunnen til at vi nå har satt inn ulike typer bord i Åmli og Kjelleberg. I bordkistene hadde de stående brød, smør, ost og annen mat, slik at man ikke trengte å gå til buret for hvert måltid.

Framfor bordet står forsetet, også kalt langekrakk, og ved bordenden på langveggen mot tunet er høysetet (Midttun 1921:154). I ordsamlingen fra slutten av 1600-tallet heter det at «Høgessse eller Bonde-sæsse er for bordenden allerøfuerst i huset, der setter bonden sig først naar hand vill tractere og bede naagen fremmet med sig til boerds, og i huor fornemme Mend der maatte komme i hans huus, saa tager bonden øfuerste bordende til sit sæde». (Hannaas 1911:25) Uansett hvor fin gjesten var, skulle ikke bonden gi bort plassen sin.

På pallen ved siden av høysetet står skapet. I ordsamlingen fra slutten av 1600-tallet er ikke skap nevnt, og Gisle Midttun mener at skapet har kommet til dalen i andre halvdel av 1600-tallet (1921:155). Av de skapene vi har årstall på er det eldste fra 1713. Det som står i årestua fra Kjelleberg er såkalt stort skap, med to dører nede og en hylle oppe.¹ Skapet har to rom nede. I det nederste hadde de gryter og holker, i det øverste kopper, små trau og fat. Denne type skap står alltid noe ned i

pallen, og er de veldig store, slik som de vi har i Setesdalstunet, står de nesten på gulvet slik at pallen er avskåren.

I Setesdal har de også hatt en type kannestol eller kenne-benk. I 1600-talls-kilden vår finner vi Scaale-padin, sckaa-le-padæ, een liden bænk de setter smaa Kiørol paa» (Hannaas 1911:51). Etter den samme ordsamlinga betyr skaal drikkekar. Skålepallen er trolig det lille lave bordet som sto i årestua (jf. Midttun 1921:156). Dette er et lite, lavt bord med fast plate, oftest et kistebord.² Slike små skjenkebord ble brukt til å sette et stort ølkar på, som man øste opp i mindre boller eller kopper fra. Skålepallen ble flyttet rundt etter som det passet seg. Midttun mener det kan ha stått ved åren på langsiden mot tunet, det som senere ble krakkens plass.

Den andre typen benk som står vis s vis, kalles brudgebenk. Denne har ryggstø, og «brugde» betyr opphøyd karm. Nesten alle brudgebenkene vi har, har årstall fra første halvdel av 1700-tallet. Noen få er fra 1600-tallet. Andre stoler finner man lite av i årestuene fra Setesdal. Som oftest var det krakker, og Gjellebøl forteller at trekrakkene stod i en firkant rundt åren (1777:106f). Det finnes også noen enkle stolvarianter av brudgebenten. Kubbestoler er kjent, men var ikke vanlig.

SENGER BÅDE HER OG DER

I hjørnene mellom langveggene og den midtre tverrveggen står sengene. Framstida og endestykket er naglet til veggene som utgjør de to andre sengesidene. I bakkant står endestykket oppå pallen. På framsida er det ei åpning i nedrekant, og her brukte man å legge veden. Sengene er ikke er så små som de ser ut til – de vi har er 120 x 176cm. Likevel: Midttun forteller at han spurte en setesdøl på over 3 alen [1,80m], hvordan han kunne sove i de små sengene. Han svarte at «me krullar okke i hop, best me kann» (1921:197, note 114). I 1600-talls-kilden står det at setesdølene hadde to skinnfeller eller bare vadmelskvitler (Hannaas 1911:54). I skiftene fra samme tid står det ofte «Vadmelsquidler» eller «Skindblejer», om ikke bare «Sengeklæde».

Gjellebøl forteller fra 1770-tallet at selv den beste manns seng ikke kan takseres for mer enn 3 Rd. I tillegg til halm bruker de et vadmelsdekke på ca. 3 alen under seg, og et av samme sort over seg, sammen med en skinnfell. Skinnfellen er sammensatt av seks eller sju saueskinn med ulla på (1777:61). Dette kan ikke være så mye annerledes enn en beskrivelse hentet fra *Topografisk Journal* på slutten av 1800-tallet: Fyrst var det fugeleg med halm i kvila [senga] og oppå halmen eit tjeld, stundom ein skinnfeld («ei fydde») under. Dette låg dei på. Yver

Skålepallen er et lite bord ved åren man satte drikkekar for øl på. Det ble senere erstattet med en lang krakk.

Skikken med å ha et vannfat i messing hengende innenfor døren, er omtalt i kilder fra 1600-tallet. Dette «mundlauget» er fra gården Kjelleberg.

Langs veggene i stua var det benker, men rundt åren satt man i en firkant på hver sin krakk. Alle foto: Norsk Folkemuseum.

seg hadde dei eit tjeld og so ein skinnfelt att» (ref. i Midttun 1921:159).

Gjellebøl skriver at i årestua lå kun mannen og kona, helst når de hadde små barn. De andre sov i senger i løene om sommeren og om vinteren i fjøsene. I tillegg sov en mann i andre etasje i loftsbygningen, for å passe på verdisakene. Han bemerker at alle sover nakne, enten de er mann eller kvinne, en skikk som etter hans mening må komme av den store mangel på linnet (!) (1777:62).

HYLLER OG FAT

I årestuene var verken kråskap, hengeskap eller snekrede melkehyller vanlig. Melka ble satt på en hjell eller på den bakre langveggen. Betene nede ved den midtre tverrveggen ble

På slutten av 1700-tallet ble det vanlig å bygge en ny stue inntil den gamle. Bildet viser gården Brottveit, der Brottveitloftet kommer fra. Foto: Norsk Folkemuseum

også brukt til hjell der man la emningsved og satte opp trau til tørking. Langs gavlveggen hang kjøtt til tørking og røyking. Stengene det hang på var festet til sperrene med vidjer.

Ordsamlingen fra 1600-tallet forteller oss at det var vanlig å ha et vannkar hengende i årestua: «Vaskadd kaldis de gl.dags messingbæckener eller Kar som henger på veggen indenfor studøren med vand udi» (Hannaas 1911:64). På 1920-tallet brukte de det gammelnorske ordet «mundlaug» om vaskefat av metall (Midttun 1921:159). I museets samlinger finnes flere messingfat fra Setesdal, blant annet et fra Kjelleberg. Men om fatet ble brukt til å ha reint vann i, eller til å vaske seg i, er uklart.

På tverrveggen, ved siden av forstuedøra er døren inn til koven. Dette rommet ble i Setesdal brukt til oppbevaring, og så vidt vi vet har det ikke blitt brukt som soverom (Midttun 1921:159). Rommet er åpent helt opp til røstet, og er ikke delt opp mot forstogskjeldtilet. En trapp som er hugget ut av en stokk fører opp hit. I følge Midttun låg her «berre rusk, emningsved, ymse ambod o.a.» (1921:159). Heller ikke her har det stått seng.

FRA ÅRESTUE TIL GAMLESTUE

Fra slutten av 1800-tallet ble årestuene brukt til bolighus om sommeren. Ellers ble de brukt som eldhus, der de bakte, brygget, slaktet og vasket klær. Grunnen var at man bygde seg nye stuer, med peis og vindu, ofte kalt glasstoge, skorsteinstoge, eller bare nyestog. Den første stua av denne typen ble satt opp like før 1700. Det skal være Torjus Skaamedal i Bygland som fikk seg en slik på 1690-tallet, da hans tilkommende presteenke-kone «plent vilde ha glas i Stoga» (Skar IV:101). Nyestua på Kjelleberg var den første av sitt slag i Valle. I følge tradisjonen

ble den ført opp under Attenårsufreden, dvs. Den store nordiske krig. Dette gir ikke noen presis tidfesting, da dette var en serie med kriger som ble ført i Nord- og Øst-Europa fra 1700 til 1721. Det var først og fremst embetsmannsgårder som var tidlig ute med glass-stuer. Av denne grunn skiller Kjellebergstua seg ut, siden den var ei bondestue. Først på slutten av 1700-tallet ble stuer med glass vanlig. I 1770-årene forteller Gjellebøl at langt fra alle har dem, og de som har, «bruge de ikke uden om Vinteren formedelst Varmes Skyld; ikke heller betjene de sig av samme til deres Gjestestue» (1777:108). Men selv om de bodde der om vinteren, ble jula feiret i gamlestua «deels fordi at de mest ere vante til samme, og deels fordi at de nødige vil synes at frafalde deres Forfædres Skikke» (ibid).

Anne Kristin Moe er konservator ved Norsk Folkemuseum og prosjektleder for "Setesdal 1739".

KILDER

Gjellebøl, Reier: Beskrivelse over Sætterdalen. 1777.
Hannaas, Torleiv: Ordsamling fraa Robyggjelaget fraa slutten av 1600-tallet, Ældre norske sprog minder 2, 1911
Midttun, Gisle: Norske bygder. Setesdal. 1921.
Skar, Johannes: Gamalt or Sættesdal. 1903-16

NOTER

- 1 Det mindre skaptypen har et rom øverst med en skyvelem foran og kun ei dør nede. Disse står oppå pallen.
- 2 Et slikt bord kalles nå skive, i likhet med den type bord vi finner i glass-stuene. Midttun mener at dette navnet på den gamle bordtypen kan ha kommet senere, etter påvirkning fra den nye (1921:156).

Tekstiler

av Kari Anne Pedersen

TJELD

«Tjeld» er et spesielt og viktig klesplagg i Setesdal. Det ble brukt som ytterplagg for kvinner til kirkebruk, brettet dobbelt på langs og båret over skuldrene. Det var oftest laget av kyperved ullstoff vevd i striper, og kunne bestå av én, to eller tre bredder. De som var laget av tre bredder var de gjeveste, og det var viktig at stripene ikke skulle stemme.

De eldre tjeldene besto som oftest av hvit/lys bunnfarge, med striper innvevd i forskjellige farger – for eksempel rødt, oransje, grønt eller sort. Senere, ut på 1800-tallet, ble det mer vanlig med tjeld som hadde rød som hovedfarge. Det ble også brukt tjeld rundt dåpsbarnet, og tjeld ble lagt over kista i begravelser. Dette er et godt eksempel på at tekstiler som vanligvis ble brukt på én måte, også kunne brukes ved andre, seremonielle anledninger.

TÆPE

«Tæpe» ble brukt på samme vis som tjeld, men er vevd i teknikk skillbragd, og består av bare én bredde som ikke brettes dobbelt. Tæper var mer fargerike enn tjeld. Foruten striper i mange farger ble det også smettet inn ulike symboler som «kross» og «kringle». Tæpe ble brukt av både unge og gamle.

Tæpe vevd i skillbragd.

Detalj av maleri av Reusch fra 1906

Eldre, lysere type tjeld, fra Homme gård i Valle.

Kiste med tjeld.

NYE DRAKTER TIL SETESDALSTUNET

Fordi Setesdalsprosjektet går historisk tilbake til 1700-tallet, setter museet nå i gang med nyproduksjon av drakter slik de blir beskrevet fra denne tiden. Dette blir selvfølgelig ikke noen reell rekonstruksjon, da mange av plaggene som omtales i skriftlige kilder ikke finnes lengre. Men med utgangspunkt i en del av de eldste plaggene i våre samlinger fra Setesdal, og ved hjelp av billedmateriale og skriftlige beskrivelser, ønsker vi å lage kostymer som skal brukes i Setesdalstunet for å formidle noe av hvordan draktsikken var på 1700-tallet.

Kari-Anne Pedersen er konservator NMF med ansvar for drakt- og tekstilsamlingen på Norsk Folkemuseum

Sort trøye fra 1700-tallet av renessansetype.

Alle foto: Norsk Folkemuseum

Veven fra Valle

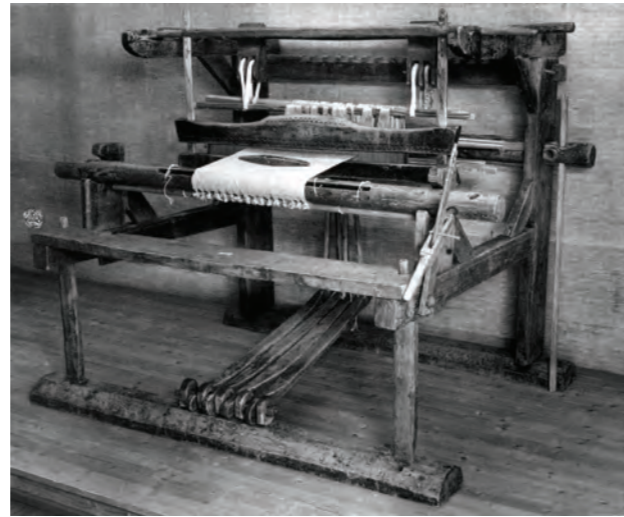
av Morten Bing

Vi vet ikke sikkert når flatveven ble kjent i Norge; trolig var det i senmiddelalderen. Den eldste bevarte vevstolen i Norge er trolig den som konservator Gisle Midttun i 1913 kjøpte til Norsk Folkemuseum på gården Mannspann i Valle i Setesdal (NF.1913-0924AB). På slagbommen er skåret inn årstallet 1668. Denne alderdommelige veven skiller seg på flere måter fra nye vevstoler og fra bevarte vever fra 1700- og 1800-tallet, Den har derimot flere trekk en gjenfinner i avbildninger fra middelalderen. Som del av Setesdalsprosjektet har snekker Espen Revold bygget en kopi av denne alderdommelige veven. Hensikten med prosjektet er todelt: Dels å få en vevstol som kan brukes i formidling, dels å få mulighet til å prøve ut hvordan denne veven fungerer.

Det som er spesielt med denne vevstolen:

Trøene: Vanligvis er trøene på en flatvev hengslet bak på vevstolen, mens snorene opp til skaftene er knyttet midt på trøene. Dette medfører (etter et vektstangsprinsipp) at det trengs mindre kraft for å trække ned trøene enn kraften som trengs for å senke skaftene. På vevstolen fra Valle er trøene hengslet foran, og føttene til veveren vil derfor trække mellom hengslene og nedknyttingen fra skaftene (for øvrig med kjepper og ikke med snorer). Dette må medføre at denne veven er tyngre å trø.

Bommene: Et påfallende trekk ved veven fra Valle er fravær av strekkbom, knebom og tøybom. De fleste eldre vevstoler man-

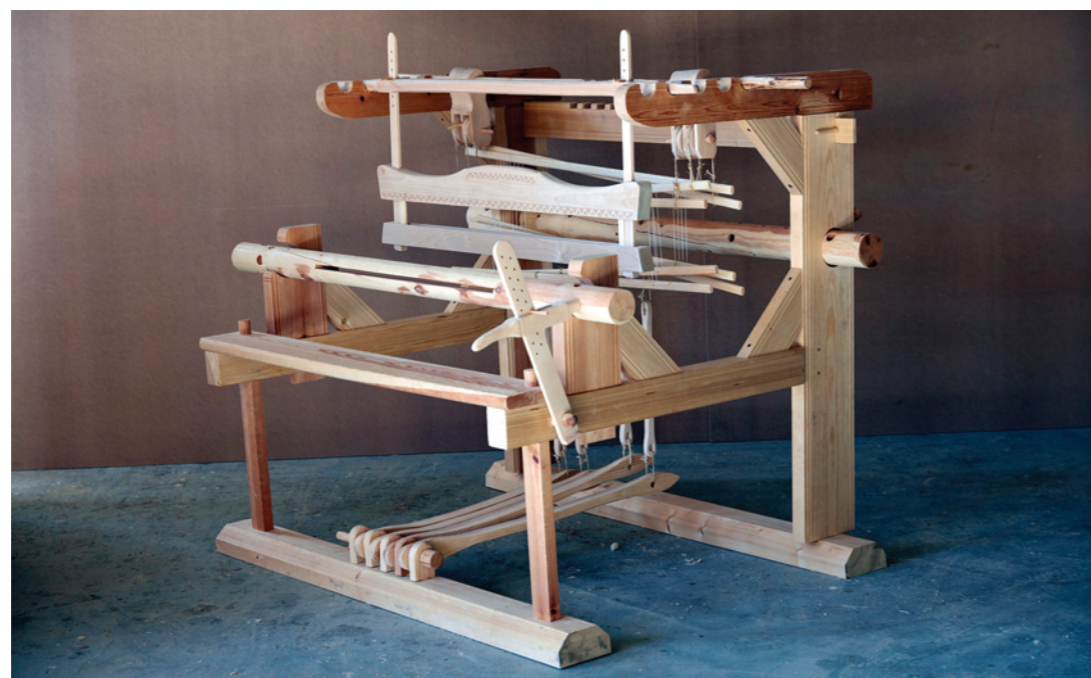

Vevstol fra Mannspann, Valle i Setesdal. Foto: Norsk Folkemuseum.

gler strekkbom og knebom, men at vevstolen ikke har tøybom er svært spesielt. Det ferdige tøyte trekkes gjennom brystbommen og blir liggende løst på gulvet i stedet for å ruller opp på en tøybom.

Trinsene: Veven har fire skaft, bare knyttet sammen med trinser, ikke hester slik det ble vanlig på yngre vevstoler. Kombinasjonen av hester og trinser på nyere vevstoler gir store muligheter for variert binding. At vevstolen fra Valle bare har trinser – eller «hjul» – begrenser mulighetene for mer kompliserte bindinger enn toskaft (lerretsbinding) eller likesidet kypert. Når en trer veven må en velge enten det ene eller det andre.

Men selv om det var begrenset hvilke bindinger som var mulig, tilfredsstilte veven de viktigste behovene. En kunne veve både vadmel og stoff til skjorter samt tjeld og «tæpe» – det siste vevd i toskaft med plukket mønsterskill.

Kopi av vevstolen fra Mannspann i Valle i Setesdal bygd av Espen Revold. Renning, hovlet etc. mangler fortsatt.

Foto: Haakon Harriss/ Norsk Folkemuseum.

Den horisontale veven

av Morten Bing

Flatveven – vevstolen med horisontal renning – ble utviklet i Kina ca. 2000 f.v.t. i forbindelse med silkeveving, og ble spredt vestover til det nåværende Iran ca. 300. Til Nord-Europa kom den først på 1000-tallet. Den eldste avbildningen av en flatvev i Nord-Europa skal være i et manuskript fra 1200-tallet bevart i Trinity College i Cambridge.

På slutten av 1000-tallet skriver den franske rabbineren Shlomo Yitzhaki (Rashi, 1040-1105) at kvinner vever med en kjepp (vevskje), mens menn vever med føttene (trøer), noe som forteller at overgangen i Europa på 1000-tallet fra vertikal varptyngt vev til horisontal flatvev også synes å representere en endring i tekstilvirkingen fra kvinne- til mansarbeid. Utviklingen på 1200-tallet av en bredere vev bemannet av to personer gjorde det mulig å produsere bredere stoffer. Det tok likevel lang tid å produsere klede av høy kvalitet: I Flandern på slutten av middelalderen tok det to mann to uker å veve en standard lengde klede (ca. 30 m langt, 2,4 m bredt) og i tillegg skulle stoffet både valkes, rues og overskjæres.

Tekstilvirkingen kunne være organisert som forlagsproduksjon, som foregikk i hjemmene, hvor hele familier var beskjeftiget i arbeidet. Kvinner og barn spant, og menn vevde. (Ca. 700 år seinere, etter at Edmund Cartwright i 1785 oppfant den mekaniske vevstolen, skulle de mannlige veverne bli utkonkurrert av tekstilindustrien hvor kvinner var arbeidskraft.)

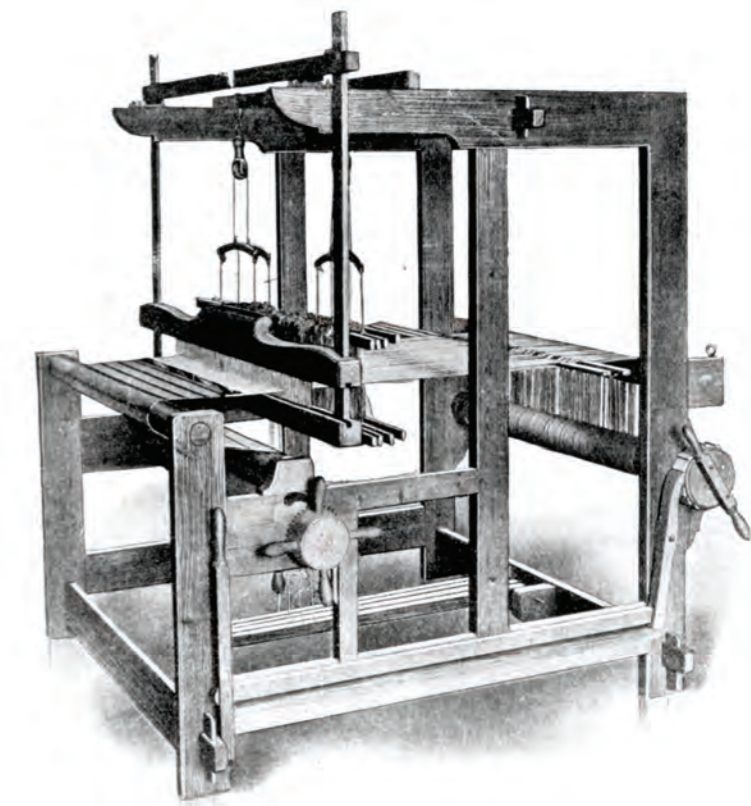
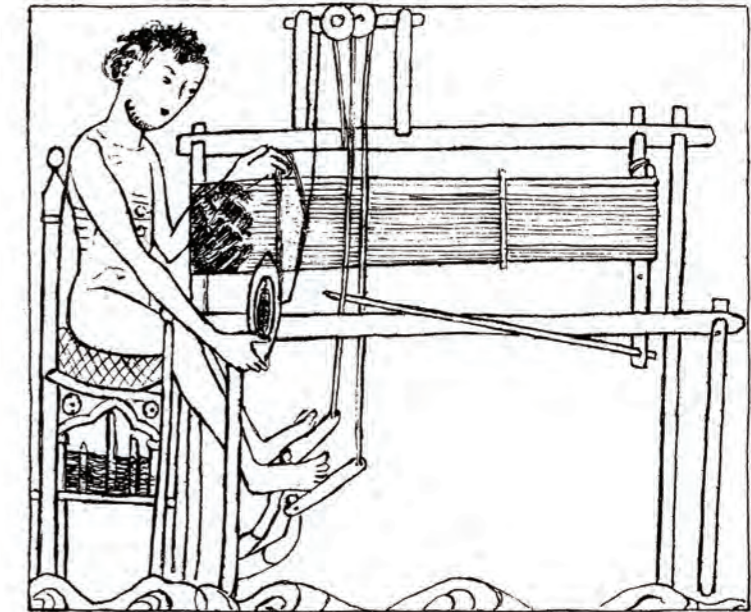
Handel med tekstil basert på nye produksjonsmåter skapte et nytt handelsborgerskap i Europa i det 13. århundre – i Frankrike, Rhinland og ikke minst i både Nord-Italia (særlig Firenze) og Flandern, hvor produksjon av klede basert på importert engelsk ull sysselsatte tusenvis av mennesker og skapte stor rikdom. Middelalderens tekstil-tekniske revolusjon førte til byutvikling og sosiale endringer. Det er fristende å si at det var flatveven som la grunnlag for kapitalismen og det som har blitt kalt «det moderne prosjekt»!

Morten Bing er leder for kulturhistorisk seksjon på Norsk Folkemuseum.

Øverst: Flatvev fra middelalderen med to trinser, to bommer og forhengslete trøer. Manuskript i Cambridge Trinity College, ca. 1200.

Flatvev med hester og trinser, tøybom, brystbom, strekkbom og garnbom, samt bakhengslete trøer.

Fra Caroline Halvorsen: *Haandbog i væving*, 4. utg. Kbh. 1920.

Fyll til fest

Bruk av alkohol i feiring av høytider

av Anne Kristin Moe

Mens den daglige drikken i Setesdal var vann og myse, hadde man i gjestebudene alltid øl. På midten av 1700-tallet var det fast å brygge til jul og når man holdt festarøl, bryllup og gravferd. Og da skulle det drikkes til det var tomt.

JULEØL

Prest Reier Gjellebøl forteller at foruten i gjestebudene, var jula den eneste tida på året de hadde øl i hus. Til jul brygger hver mann så mye som han har anledning til, enda til de alle fattigste insitterne, skriver han (1777:54). De drakk ikke kun sitt eget øl, men dro rundt og smakte på hverandres øl hele jula, dvs. fra julaften til Hellige tre kongers dag. Det var spesielt to dager de «holde sig lystige», og det var andre juledag og Hellige tre kongers aften. Andre juledag red de unge mennene fra gård til gård og drakk og turte fra morgenen til langt ut på natten, noe som kaltes å «ri om hus». Hellige tre kongers aften samlet de sammen malt fra de nærmeste gårdene og gikk sammen og brygget igjen, og det ble holdt flere gjestebud i hvert sogn samme kveld (ibid).

Øl skulle brygges til bryllup, likferd og jul. Einskildbolle fra Valle. Foto: Norsk Folkemuseum

TUMLENDE OG RAVENDE BØNDER

Gjestebudene var knyttet til festarøl, bryllup og likferd. De begynte alltid gjestebudene med å drikke, også før de kom til kirke for vielse eller gravferd. «Med hva for Sindsforfatning de altsaa komme til Kirken, samt hvor ubehageligt det er for en Lærer at forrette sitt Embede, naar han seer sig omgivet med en Hoben tumende og ravende Bønder, kan man let indsee», sukker Gjellebøl (1777:49). I følge presten gjaldt dette så godt som alle: «Drukkenskab er meget gængs iblandt dem, ja nesten almindelig, saa der gives liden Forskjel imellem dem, men de beste, ældste og fornuftigste Mænd kunne knap ved givne Lejligheder afholde sig fra den» (ibid.:32).

FRA FRIERI TIL FESTARØL

En av de store festene var selvsagt bryllupet. Men før den tid var både nattefrierte og festarøl på programmet. Mens det ble sett på som stor skam for en gutt å komme med tilnærmelser til en

Valle kirke. De begynte alltid gjestebudene med å drikke øl, også før de kom til kirke for vielse eller gravferd. Foto: Norsk Folkemuseum.

jente på dagtid, kunne de gjøre seg kjent med jentene om natta, når de sov på fjøstrevet. Denne «forunderlige og affskyelige Skik» som Gjellebøl kalte det, gikk lokalt under navnet trevgang. Også frieriene var besynderlige, forteller presten: Man ville aldri på høylys dag be en mann om hans datters hånd. Men når en gutt hadde blitt kjent med ei jente og bestemt seg for å fri, ropte han på henne utenfor huset og forlangte hennes svar. Om han fikk ja, gikk han den følgende natta til foreldrene eller slektningene hennes og vekket dem opp. «Dette vedbliver han så lenge hver natt, til de gir sitt samtykke» (1777:33). Når så dette var bestemt, var det tid for den offentlige trolovelsen, festarølet.

Festarølet var den formelle avtalen, som inkluderte både troskapsløfte og enighet om de økonomiske betingelsene. Fram til 1788 var offentlige trolovelser påbudt (Hodne 2002:121). I Setesdal var skikken at festermannen og hans nærmeste kamerater – «følgingsmændene» – møttes i gården hans eller en av slektningenes. Her spiste de, drakk og «holde sig nogen Tid lystige» (Gjellebøl 1777:41) før hele selskapet om kvelden dro til festermøyas gård, hvor enten foreldrene eller noen av hennes slektninger bodde. Skikken var at mennene skulle dra dit med skrik og leven, ridende på hester uten sal og med en bjelle på hver hest.

De skulle ikke bes inn når de kom, men etter at de har oppholdt seg en stund utenfor, gikk de selv inn. Her håndhilste de på presten og festermøyas nærmeste slektninger, som da satt rundt bordet. De spurte om det var «rette stevnetid», og ba om festermøya. To fra festermannens følge hentet festemøya fra et annet rom, der hun satt sammen med noen av de andre kvinnene. Mennene bringer henne liksom med makt inn, og festevielsen, den formelle avtalen, ble inngått. Presten var seremonimester. Han fikk en sølvring av festermannen som han satte på festermøyas finger, og fikk tilbake et hosebånd som festermøya hadde laget tilbake. Dette fulgtes av et lite ritual der de som stod nærmest festermøya ga henne noen slag på ryggen og sa: «Slaae Fælt». Betydningen av dette forklares ikke nærmere, men det fortelles at hun så går ut døren, og «lader sig ikke mere see

den Aften» (ibid.:42).

Resten av selskapet spiste og drakk – kvinnene ved åren og mennene ved bordet. Når de ble fulle, forteller Gjellebøl, drakk de prestens skål. Det innebar at de ga han etter evne, fra 1 Mark til 8 skilling. Etter skikken skulle presten da drikke med hver mann, «saa at Præsten (hvis han har Lyst) kan faae et dygtig Øl-Rus». Gjellebøl bedyrer at han selv brukte å forlate selskapet etter at han hadde gjort ærendet sitt, «eftersom jeg vel vidste, at baade mit Hoved og Mave var for svage til at vove sig i Kamp med den gode Bacchus og hans Staldbrødre» (ibid.:43).

BRYLLUP

Velstående bønder brygget gjerne 10 tønner sterkt øl til et bryllup. Dette var kostbart for en bonde, som attpå til måtte hente kornet i kjøpstedene 17-24 mil unna. En tønne korn kom ikke hjem for under 3 eller 4 riksdaler. I tillegg kjøpte han gjerne ½ anker fransk brennevin og et helt anker dansk brennevin.

Selve bryllupet besto av stevne, vielse og nok en fest. Stevnet ble holdt før vielsen. Det var et gjestebud som ble bekostet av brudefolkens nærmeste slektninger, og de stod for både mat og malt til øl. Til stevningsgården kom først bruden med brudekonene sine. De gikk inn i et eget rom hvor kvinnene var samlet. Deretter ankom brudgommen med sine følgingsmenn, og gikk inn i stuen. Igjen blir bruden hentet av to menn. Men før hun går inn i stuen, skal en av mennene ta fatt på stuedøra og slå av alle krefter tre ganger opp og tre ganger i, slik at hele huset rister.

Når de har spilt og drukket litt, er det tid for å «løse bruda fra padden[benken]». Da skulle de to partene forhandle på vegne av brudeparet om hvor stor gave brudgommen skal gi for å få henne. Ut på 1800-tallet utviklet dette seg nærmest som en selskapslek, men opprinnelig var «brudekjøpet» en måte å sikre økonomien hennes om mannen døde først (Hodne 2002). Enda på 1770-tallet telte de i Setesdal opp virkelige penger, 20 til 30 riksdaler, og leverte pengene til brudekonene.

Så tok brudgommen kården sin ut av et hvitt håndkle og

Velstående bønder brygget 8-10 tønner sterkt øl til et bryllup. Bryllup i Dale i 1902. Foto: Norsk Folkemuseum.

Likferd. Foto: De Schreinerske samlinger 1924 Norsk Folkemuseum.

Julebukkmáske fra Rygnestad. Jula var den viktigste tida for å brygge øl, og julebukkene fikk i tillegg en dram. Foto: Olav Tjønneland.

hogg tre hugg i bjelkene ved utgangen av stuen. Deretter gjorde to av følgingsmennene hans det samme. Jo større flisene ble, jo lykkeligere skulle brudeparet bli. Gjellebøl understreker at alle hadde slike kårder, enten de var soldat eller ikke, ung eller gammel (1777:44).

Etter dette red de til kirken, med skrik og leven og en trommeslager, forteller presten. Siden de red så voldsomt og gjerne var fulle, falt de ofte av hesten og skadet seg. Gjellebøl hadde fått mange til å utsette stevneskikken til etter at de har kommet fra kirken, slik at de i det minste skulle komme edru til Guds hus.

Etter vielsen red de tilbake til bryllupsgården, der de samlet seg utenfor døren, og ble tatt i mot med skudd og skåler fulle av øl. Før bruden gikk inn, skulle hun drikke ut et beger med brennevin og kaste det tomme begeret over huset. Dersom det gikk over, var et godt tegn, men kom det tilbake eller ble liggende på taket, betydde det ulykke. Så gikk hele brudefølget med trommeslageren i spissen, inn i stuen, hvor de satte seg til bords. De leste Fader Vår, og sang et vers som de alltid brukte både før og etter måltidet i gjestebudene. Signalet for når dette skulle skje, var når den gamle mannen som satt øverst ved bordenden, slo på bordet med en tollekniv.

Når de hadde blitt «lystige», og bruden hadde vært i et annet rom og fått på seg koneskautet, sang de også en salme. Men presten bemerker: «Med hvordan Andagt denne Psalme synges, kan man let forestille sig, naar man betænker, at dette ikke skeer, førend de næsten alle ere beskjenkede, da de have

desto mere Courage til at give store Brudegaver» (note s.45). Så drikker de brudgommen og brudens skål, der de etter evne gir fra 32 skilling til 1 riksdaler til brudeparet. Gildet avsluttes ved at brudgommen kastet kården tre ganger i været over bjelkene. Ble kården liggende, var det et tegn på lykke, men falt den ned, var det et dårlig tegn.

Et bryllup varte i to til fire dager – så lenge ølet rakk. Dette førte til at man «nesten ikke seer en ædru Mand i al den tid», skriver Gjellebøl. Skikken var slik at de ikke forlot noe gjestebud før alle tønner var tomme. «Det vilde holdes for en stor Skam, dersom nogen vilde lade sine Gjester gaee, førend enhver Draabe var uddrukken». Ofte drakk de også fra bunnen av karene, «hvoraf de blive ligesaa mange Dage syge, som de have været i Gjestebudet» (note, s.51f).

LIKFERD

I «Fragmenter af en ældgammel beskrivelse over Sætterdalen» står det ikke om andre gjestebud «for der følger intet andet med en Riiden og Renden, Blinken og Klinken og andre heden-ske og gale Menniskers Fagter» (!) forfatteren siktet kanskje til gravølet, som ble holdt når noen døde.

Det var ikke noen sørgefest; det var tvert imot meningen at man skulle være lystig og glad, for at avdøde skulle få bedre ro og hvile. I likhet med andre gravferdsriter skulle det bidra til å føre den døde trygt over til de dodes verden og dessuten hindre ham i å gå igjen.

Naboene på gården lagde kista. I eldre tid gikk de i skogen og lagde kiste «Det var eit dagsverk for ein vaksen kar» forteller Midttun (1926:237). I kista la de høvelflis og en duk av lerret, og liket ble lagt i kirkeklærne sine, ikke sjelden bryllupsklærne. Når liket var lagt i kista sang de som var til stede en salme. Så bar de kista ut i buret eller stolpehuset og la et teppe og en salmebok oppå.

Åtte til fjorten dager senere ble likferda holdt (Midttun 1926:237). Det var vanlig å brygge 5 tønner øl (Gjellebøl 1777:11), og i tillegg skulle man bake og vaske. Dagen før likferda klinte de lefser og kokte gombe, som er en rett av innkokt søt melk. Man inviterte grenda eller belaget, som var en krets av gårder som gjensidig ba hverandre til bryllup og likferd. Av slekt ba de ned til den avdødes søskenbarn.

Til gravølet ble likkista satt på en benk ved veggen med et tent lys på. Alle som kom, gikk først bort hit. De satte seg på kne

og leste Fader Vår. Når de alle var samlet, satt de seg til bords, spiste og drakk. Etter måltidet holdt en av de eldre mennene en lovtale over den avdøde. Gjellebøl påpeker at man bare kunne forestille seg med hvilken velaltenhet og artige uttrykk denne talen hadde etter all øldrikkinga. Han mente at seremoniene kunne være noe som hang igjen etter Odins innretninger, hvor det skulle holdes lovtaler over dem som ble sett som verdige til å komme til Valhall (1777:45).

Etter lovtalen ble det sunget en liksalme. Så ble den avdødes velfartsskål drukket, først av de nærmeste slektningene, deretter av alle som satt rundt bordet. De drakk da av et lite kar, som hver og en måtte drikke ut. Man begynte å drikke igjen, og avsluttet med en annen liksalme. Kisten ble så båret på en stang av to gutter tre ganger rundt åren. Når de kom ut, satte de kisten på en slede, enten det var sommer eller vinter. De festet en stor skål med øl på kisten, og begynte å drikke igjen. En av den avdødes nærmeste slektningene satte seg så på kisten, og satt der hele veien til kirka. Og presten kommenterer: «Man kan her let forestille sig, hvordan Ligpocessionen bliver». (Gjellebøl 1777:48)

Når de kom til kirka, tok de kista på samme stang som de bar den ut fra stua med, og bar det rundt kirka. Når kisten ble satt ned, la de stangen på en stein på kirkegården og saget den i så mange stykker som mulig. Presten bemerker at de ikke graver gravene dypere enn at liket akkurat kommer ned under jordens overflate. Han gir oss eksplisitte beskrivelser av konsekvensene: «at mange Liig ikke bekomme den fuldkomne Tid til at forraadnes i Jorden, saa at man finder Kirkegaardene bestroede med halvraadne Been, store Stumper af Ligkister, og mange Stykker af Ligklæderne» (1777:48).

Det gikk ikke nødvendigvis rolig for seg ved kistenedsettinga heller. Johannes Skar forteller at det kunne bli så ille at de sloss rundt kista «og verre vart dei seinare på dag, når dei kom heimatt og fekk meir øl. Konone hadde likskjorta med til mannen» (1907:131). Likevel, når gravølet vel var over, måtte ikke de sørgende besøke andre de nærmeste ukiene, og heller ikke kle seg i reine klær. For: «Dess smudsigere klærne er, dess større er sorgen» (Gjellebøl 1777 note s49).

FOREBYGGENDE MAT OG MUSIKK

Gjestebudsmaten var helst flatbrød med smør og ost på, kalt «kling». Til gravøl kunne man også ha «gombe». Da bidro folk i grenda med melk, slik at det skulle være nok å koke av. Varm

mat i gjestebudene var ikke vanlig. Unntaket var en sjelden gang ertesuppe med noe røykt og saltet kjøtt i. Av Gjellebøls beskrivelse av gjestebud går det fram at mennene satt alene ved bordet og spiste og drakk. Kvinnene satt rundt åren og oppe i sengene. Alle spiste likevel samtidig, og det var skikk å synge et bestemt vers både før og etter måltidet. Spisingen varte ifølge presten sjelden mer enn fem minutter. Da ble maten tatt av bordet og ølkannene kom fram. Drikkekarene var av tre, og bortsett fra noen få formuende menn som kunne ha et lite sølvstaupe, «findes intet Kar hos dem af anden slag Materie».

Det lille og korte måltidet førte etter prestens mening til at alkoholen gikk dem rett i hodet. Her var det heller ikke ett drikkekar som gikk fra den ene til den andre, men alle gjestene hadde hvert sitt. De kom sjelden fra bordet, og presten forteller at de satt der hele natten igjennom og ikke gjorde annet enn å drikke, «indtil de falde om, hvor de sidde» (1777:52).

Trommeslageren var alltid med i gjestebud. «thi deels have de sjelden nogen anden Musik, og deels er der ingen Musik, som behage dem saa vel, som Trommenes. (1777:45). Men dette var kanskje ikke dansemusikk? I alle fall stilte presten velvillig opp for å skaffe en spelemann «For at forekomme deres Drukkskab [...] at de saaledes ved at danse kunne forglemme noget at drikke, samt at de ved denne Bevægelse kunde blive noget ædrue igjen» (ibid.:53). Han mente å ha hatt et visst hell med unge folk, men de fleste eldre menn gikk tilbake til drikkebenken etter at de hadde danset et par ganger.

Drikken førte også med seg banning og slåssing. Presten trøster seg imidlertid med at det ikke var så ille som i «gamle dager», da de spente belter rundt knivslåssende menn til en ble stukket i hjel. «Dette skjer ikke nå», understreker han (1777:52).

Anne Kristin Moe er konservator ved Norsk Folkemuseum og prosjektleder for "Setesdal 1739".

KILDER

Gjellebøl, Reier: Beskrivelse over Sætterdalen. 1777.
Hodne, Ørnulf: «Kvinne og mann i norsk folkekultur. Oslo 2002.
Midttun: Norske byger. Setesdal. Oslo, 1926.
Skaar, Johannes: Gamalt or Setesdal IV. Kristiania 1907.
Ukjent, trolig 1700: Fragmenter af en ældgammel beskrivelse over Sætterdalen i Christiansands Stift. Funnet og innsendt til Topografisk Arkiv i København av Sogneprest P.L. Lund i 1811.

Setesdalsgangar på museet

av Trine Merete Sjølyst

"Når ein ikkje går vanlege gâsteg, kallast det å tvitrø, altså tørt eller dobbelttø," sier instruktør Olaf Moen – Nå lærer Norsk Folkemuseums Dansegruppe Setesdalsgangar!

"DU GJENG INN I DANSEREN, OG NÅR DU BYRJAR Å TVITRØ DA BYRJAR DU Å DANSE"

Gangar, som kommer fra ordet å gange (å gå), er en norsk danseform i todelt takt, enten i 2/4-takt eller 6/8-takt. Vi finner gangar i blant annet Telemark og og Setesdal, i Agder, Numedal, og i Valdres der dansen gjerne kalles bonde. Halling brukes også om gangaren. Man regner med at 6/8-gangaren er en av de eldste formtypene i landet, og at 2/4-gangaren er noe yngre. Det finnes kilder som viser at gangaren fra Setesdal ble danset på 1700-tallet, først med flatfele, deretter med hardingfele som tonefølge. På en ølbolle fra tidlig 1800-tallet kan vi se et brudefølge med to spillemenn, hvor en spiller fele og en spiller tromme. Vi kan tro at det ble danset gangar til trommerytmer i starten, men at dansen da kanskje var noe annerledes enn vi kjenner den i dag. Gangaren har nok utviklet seg med musikken. Dette forteller historiker og konservator ved Setesdalsmuseet, Leonhard Jansen.

Gangaren danses i Setesdal den dag i dag. Det er mange dyktige hardingfelespillere, kvedere og munnharpespillere i Setesdal som har med instrument i sosiale sammenhenger, og blir det spilt, danses det gangar! Dansen har aldri dødd ut. Ungdomslagsbevegelsen på tidlig 1900-tallet anerkjente gangaren og folkeviseleiken, mens utover 1930-tallet ble det diskusjoner rundt gammeldansen og flere danseformer ble dansa i tillegg. På 50-tallet kom rocken og swingen, da ble det danset swing og gangar om hverandre. Noen danset gangar også til swingmusikk! På 70-tallet ønsket man å dykke dypere i setesdalsmusikken og – dansen. Man ville finne tilbake til

Gangar på bondestevne i Valle i Setesdal 1939. Foto: Anne Grostøl.

røttene, og gangaren ble formidlet videre i leikarringene. Setesdal spelemannslag var først ute med å organisere kurs i forkant av kappleik på 80-tallet, og nå griper stadig flere unge talent tak i arbeidet og formidler tradisjonen videre, ofte på en folkelig måte. Jansen nevner Kulturpatrulja som et eksempel, hvor unge, kommende musikere og dansere blir engasjert av Setesdalsmuseet og Visit Setesdal for å formidle tradisjonen til et større publikum. Fremdeles kan mange nok om gangaren til at de hiver seg med på gulvet. "Du gjeng inn i danseringen, og når du byrjar å tvitrø da byrjar du å danse" sier Jansen.

Man danser i store ringer og bytter partner underveis. Gutten kan sende jenta videre til neste gutt når de har danset en stund, og dermed får alle danse med alle. Om du må stå over en runde fordi du mangler partner, fortsetter du bare å gå videre i ringen. Her kan gutten briljere med ulike karstykker, mens jenta tripper lett. Partnerbyttet skjer når gutten går fra gâsteg til å tvitrø, han snur seg mot jenta og danser med ryggen i danseretning, han gjør seg gjerne litt til før han klapper i hendene. Jenta klapper også i hendene og de tar sammen. Dette er inngangen til samdansen. Setesdalsgangaren blir i dag også brukt som brobygger på sosiale dansekvalder, som på Sølvgården hotell, der asylsøkere ved flyktningmottaket og lokale gjester spiller hverandres folkemusikk og danser gangar sammen. Det er en veldig fin måte å komme i kontakt med hverandre på, og andre miljø har latt seg inspirere og arrangerer slike dansekvalder i sine nærområder, forteller Jansen.

I tillegg til å danse gangar i ring, kan vi også finne en "eisemadde-gangar" i Setesdal. Moen forteller at det er en noe annerledes dans hvor man danser parvis uten bytting. "Eisem-

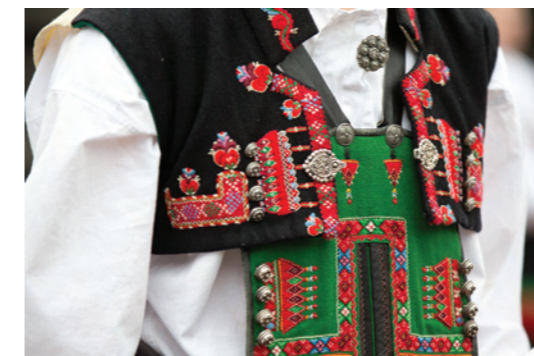
Gangarøving 4. april i år med ungdomsgruppa i Norsk Folkemuseums Dansegruppe. Signe Rustad og Benjamin Hugenschmidt øver på "krysstak", veiledet av instruktør Olaf Moen i bakgrunnen.

adde-gangar" kommer av det setesdalske ordet for 'åleine': Eisemadde (hankjønn) og eisemo (hunkjønn). Men man bruker ikke eisemogangar. Jenta gjør ikke like mye ut av seg som gutten i denne dansen.

Jansen og Moen forteller at det også er ulike måter å danse gangar på, det avhenger blant annet av personlighet, fysisk form og egen dansestil. Det handler mer om hva du vil uttrykke. Gangar kan danses med mye karstykker og imponerende kast, eller mer rolig med subtile bevegelser. Dansen henger tett sammen med klesdrakta og musikken. Gangaren har ikke turer i organisert rekkefølge, men motiv som følger og bygger opp under musikken. Gangaren har store bevegelser med avstand mellom partnerna fordi danserne har vide stakker og store skjorteermer å ta hensyn til.

Kvinnebunaden har kort stakk og den skal hele tiden henge nede og svinge eller bølge fritt. Moen sier at "ein må syte for at han heile tida er nede der han skal, og ikkje rett ut eller over hovudet!" Kvinnestakken har vært tilnærmet lik den vi kjenner i dag fra midten av 1700-tallet, mens mannen da hadde knebukser. Det kan ha påvirket mannens bevegelighet, sammenliknet med å danse med den lange dalebuksa med seler.

I forbindelse med Folkemuseets satsing på formidlingen i Setesdalstunet, og åpningen av en utstilling i det flotte Ose-loftet fra 1700-tallet, skal det bl.a. vises hvordan stasplaggene ble oppbevart. Det er mange drakter fra Setesdal i museets magasiner, og der skal de forbli, men Folkemuseets dansegruppe har et hundretalls bunader i alle størrelser til disposisjon. Mange av

To av dansegruppa sine rundt 100 setesdalsbunader. Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

Søsknene Snorre og Iri-Elisabeth Kristiansen øver seg på "det store kastet" på gangarøvingen i foredragssalen på museet. Begge foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

disse draktene er gamle og slitt og har gjort nytten som antrekk under dansernes opptredener gjennom 60 år. Nå er det på tide at noen av dem "pensjoneres", og hva kan være mer spennende enn at de blir å se på et ekte setesdalsloft? Dette gjelder bare kvinneplagg, fordi dalebuksen (den lange herrebuksen med skinnlapp) er ganske "moderne" (1800-tallet), mens kvinnebrakten i Setesdal har klare trekk helt fra middelalderen. Så når utstillingen stelles i stand til sommeren, vil det være med et visst vemod at vi sier farvel til gamle, vakre bunader. Men vi ser frem til at dansegruppens avgitte plagg vil komme til sin rett på det staselige Ose-loftet, og der kan fortsette å glede mange publikummere, sier Karen Grüner-Hegge.

Norsk Folkemuseums Dansegruppe har siden oppstarten i 1953 danset i setesdalsbunader, og Dansegruppa kunne setesdalsgangar for mange år siden. Men nå er det på tide at vi lærer gangar igjen. Vi danser gangar på ring med ulike kast og motiv hvor vi utfordrer oss selv på å være kreative i å skape dansen og være i ett med musikken. Vi har med Olaf Moen som instruktør og Johanne Flottorp som musiker. Som en del av gangar-prosjektet vårt, reiser vi på studietur til Setesdal i april hvor vi skal sette oss dypere inn i dansen og de ulike dansestilene i dalen. Vi skal danse med "ekspertene" på dansefest, få bunadskurs og sang- og munnharpekurs. Kveder og danser Sigrid Kjetildsdatter Jore vil være vertskap sammen med Setesdal spelemannslag.

Trine Merete Sjølyst er danseinstruktør og ansvarlig for Norsk Folkemuseums Dansegruppe.

Museum i forvandling

Rehabiliteringen av Bybygg på Norsk Folkemuseum er i full gang og det skal etableres en ny hovedinngang til utstillingene for å ivareta universell utforming. Den nye utstillingen vil gi besøkende innsikt i viktige epoker i utviklingen av Norge og norsk samfunnsliv i en periode på over 300 år.

Bybygg ble midlertidig stengt i 1994 og planlegges gjenåpnet i 2018. Den nye hovedinngangen markerer seg som en tydelig portal med adkomst direkte fra Torget. Det skal bygges et nytt trapperom med heis i en høyloftet vestibyle med inngang til utstillingene.

Utstillingene er organisert innenfor rammene av relativt store utstillingshaller. Da bygningen stod ferdig i 1914, etter museumsgrunnlegger og direktør Hans Aalls initiativ, bestod den av en fleksibel konstruksjon med en langsgående betongdrager sentralt i bygget båret på få søylepunkter. Denne konstruksjonen muliggjør en friere oppstilling av de nye utstillingene. Utstillingsarealene kranser rundt den nye vestibylen som har god utsikt til torget. Her viser vi bilder fra det pågående arbeidet og arkitektens planer.

Museumsdirektør Hans Aall på trappen til Bysamlingen i 1929. Foto: Norsk Folkemuseum.

Fasade mot Torget.

Det nye inngangspartiet slik det vil fremstå til åpningen i 2018.

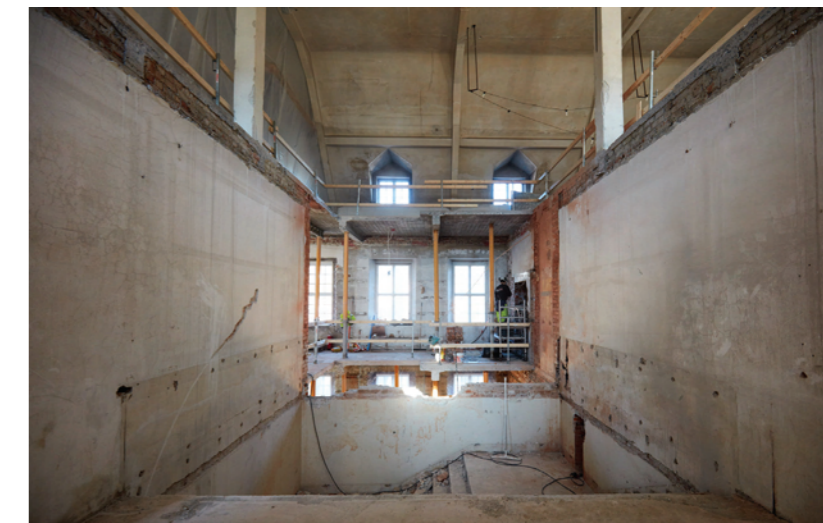

Innerst i rommet bygges den nye hovedinngangen, mars 2016.

INNGANGSPARTIET TAR FORM:

Vestibylen sett i retning hovedinngang med maleri av Ida Lorentzen som et symbolsk element i det historiske rommet.

Det gamle trapperommet er revet for å gi plass til ny heis og trapp fra kjeller til loft, mars 2016.

TIDSROM - BORGERSKAP OG EMBETSSTAND 1600 - 1900

Norsk Folkemuseum arbeider med den store kulturhistoriske utstillingen om borgerskap og embetsstand 1600–1900 med arbeidstittel Tidsrom og planlagt åpning mai 2018. Den skal erstatte tidligere utstillinger i bygget som fra 1914 har vært kjent som *Bysamlingen*. Dette bygget er nå under rehabilitering.

Utstillingens overordnede mål er å vise borgerskapets og embetsstandens betydning for framveksten av det moderne Norge. Den dekker et tidsrom med store endringer både for enkeltmennesker og samfunn. Disse endringene speiler seg i Folkemuseets brede og unike samling av gjenstander fra borgerskaps- og embetsstandsmiljø i Norge. Samlingen forteller om kultur- og kunnskapsutveksling over landegrensene og på tvers av sosiale skillelinjer. Vi ønsker å sette søkelyset på enkeltmennesker som gjennom sine mange små handlinger skapte nye forutsetninger for fremtiden. I stadig samspill med verden utenfor var de del av større globale og transnasjonale forbrukstrender, idéstrømninger og prosesser.

15.03.2016 Perspektiv av amfi

ASKIM / LANTTO arkitekter MNAL AS

Vestibyle med amfi og heis på venstre side. Det lyse og åpne rommet skal sette de besøkende i den rette stemningen før de går inn i utstillingen. Amfiet kan være et samlingspunkt for grupper.

5 Perspektiv over broen

ASKIM / LANTTO arkitekter MNAL AS

Trapperom i første etasje sett mot bro over inngangsparti og amfi.

Terrenget utenfor den nye inngangen må senkes med 1 meter.

Rivearbeideren står der den nye broen i vestibylen kommer. Kraftige maskiner er i sving, mars 2016.

Cecilie Thue, prosjektansvarlig
Erika Ravne Scott, prosjektleder utstilling
Marie Fongaard Seim, konservator og fotoarkivar
Niels Marius Askim, Askim/Lantto arkitekter MNAL AS

Fasade og 3D tegninger: Askim/Lantto arkitekter MNAL AS
Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum

UTSTILLINGSAREALENE KLARGJØRES MARS 2016:

Eidsvollsmennene

– en utstilling om prosessen bak det berømte maleriet «Eidsvold 1814»

av Monica Mørch

Norges mest kjente historiemaleri, «Eidsvold 1814», malt av Oscar Wergeland er i dag et nasjonalt symbol der det henger i stortingshallen. I arbeidet med bildet gjorde Wergeland grundige undersøkelser og malte en rekke portrettskisser av eidsvollsmennene. Av disse er 17 bevart. Norsk Folkemuseum stiller nå ut skissene. Disse kan du se helt gratis i Besøkscenteret ved inngangen til utstillingen om den gamle stortingshallen.

Maleren Oscar Arnold Wergeland (1844–1910) er knyttet til hendelsene på Eidsvoll gjennom sin farfar, Lars Johan Wergeland. Han var bror til presten og eidsvollsmannen Nicolai Wergeland, som igjen er far til de mer berømte barna Camilla, gift Collett og Henrik Wergeland. Det er kanskje heller ikke tilfeldig at grandonkelen har fått plass i maleriet. Presten Nicolai Wergeland var litt av en møteplager under riksforsamlingen. Han står ganske sentralt i maleriet, i døråpningen bak Falsen som står og leser fra utkastet han holder i hånden.

70 ÅR ETTER

Maleriet av Eidsvollsmennene ble bestilt av korpslege Lorentz Ring (1832–1904) i 1882 og ferdigstilt i 1885. Det var 70 år etter at riksforsamlingen skrev Grunnloven. En ny politisk dreining var i emning; «Eidsvold 1814» ble malt samtidig som den politiske striden om parlamentarismen raste i Norge i 1880-årene. Skulle statsrådene stå ansvarlige for sine handlinger i stortingsalen? I følge Grunnloven valgte kongen selv sitt råd, og statsrådene fikk ikke møte i Stortinget. De unngikk dermed spørsmål og kritikk fra stortingsrepresentantene på tinget. Stortinget ønsket å endre på dette, men regjeringen og kongen var motstandere av å lovfeste dette.

Da kongen i 1872 nektet å sanksjonere en lov Stortinget hadde vedtatt om at statsrådene skulle ha møteplikt og stå ansvarlige ovenfor Stortinget, tilspisset maktkampen mellom konge og storting seg.

Stortinget mente at kongen og i realiteten regjeringen, kun hadde utsettende vetorett (rett til å forkaste lovforslag) i grunnlovssaker. Men kongen og regjeringen mente vetoretten i grunnlovssaker var absolutt, og nektet å godkjenne vedtaket. Striden fortsatte og kong Oscar II nektet for tredje gang å innarbeide møteplikten i Grunnloven i 1880. Stortinget hadde vedtatt det samme grunnlovsforslaget tre ganger – i tre forskjellige storting, etter valg – og med det var kongens vetorett ikke lenger gjeldende. Av taktiske grunner ble saken utsatt til etter stortingsvalget i 1882 for å sikre flertall.

PARTSINNLEGG?

Parlamentarismen, at regjeringen står ansvarlig overfor Stortinget, ville endre Grunnlovens maktfordelingsprinsipp. Wergelands maleri har blitt tolket som et innlegg i debatten, som et forsvar for å bevare Grunnloven.

Fordi Lorentz Ring som bestilte bildet i 1882, er blitt tillagt konservative sympatier. Han skrev i gavebrevet til Stortinget

14. mai 1885 at han ønsket et maleri av riksforsamlingen som hadde vedtatt den gjeldende grunnlov. Ring ønsket at bildet ville «være et Værn om den Forfatning» som ble vedtatt på Eidsvoll i 1814.

I Wergelands maleri er det tre elementer som kan vise til samtidens store politiske strid. Det første er tidspunktet maleriet skildrer. Falsen holder et ark hvor det eneste tydelige er «§115». Den paragrafen ble drøftet og vedtatt 11. mai. Etter redigeringen ble den til §110, som slår fast at Grunnloven kun endres gjennom et kvalifisert flertall, hvor stortinget stemmer over et forslag som er foreslått av forrige stortings sesjon. Av alle viktige paragrafer som ble diskutert under Riksforsamlingen er det denne som trekkes frem. Det var neppe tilfeldig.

Det andre er hvordan Wergeland plasserer sorenskriver Christie, som vender seg mot og ser strengt på betrakteren av maleriet. Christie var ikke medlem av noen komité på Eidsvoll, men ble fast sekretær under riksforsamlingen. Han spilte en desto større rolle under det ekstraordinære stortinget høsten 1814. Christie var stortingspresidenten som ledet forsvaret av Grunnloven i forhandlingene med Sverige om en union. At det knapt ble endringer i Grunnloven tilskrives Christies faste ledelse høsten 1814. Dermed fortjente «Grunnlovens forsvarer» en sentral plass i maleriet «Eidsvold 1814».

Tredje pekepinn er mannen i uniform til venstre i bildet. Oberst Diderich Hegermann var medlem av konstitusjonskomiteen og utformet siste del av §115 som ble behandlet i møtet som er gjengitt på maleriet. Hegermann satt ikke slik Wergeland har plassert ham. Under riksforsamlingen satt representantene i alfabetisk orden etter amt og kjøpsted de var valgt fra. Hegermann representerte Oplandske Infanteriregiment. Ut fra teorien om tre benkerader satt han vekk fra presidentpodiet; dermed helt dekket av de andre representantene, og knapt synlig i vinkelen Wergeland anla for sitt historiemaleri.

De tre fremtredende mennene i komposisjonen i maleriet, er alle knyttet til forsvaret av Grunnloven. Dette kan relateres til den politiske striden i 1880-årene, parlamentarismen, og endringen av prinsippene som nok mer var slått fast i Grunnloven.

Det endelige maleriet er et partsinnlegg, mot parlamentarismen – mot å endre Grunnlovens ånd. Da maleriet var ferdig og ble hengt opp i stortingshallen i 1885 var striden over, parlamentarismen var i prinsippet innført. Dermed er det som en gjengivelse av eidsvollsmennene og riksforsamlingen bildet mest av alt er kjent for.

(Forts. s. 40)

Det ferdige maleriet av Oscar Wergeland «Eidsvold 1814», har hengt i stortingshallen siden 1885. Foto: Teigens Fotoatelier/Stortingsarkivet.

Oberst Hegermann med hendene hvilende på sabelen plasserte Wergeland sentralt i det endelige maleriet. Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

Wergelands portrettskisse av Teis Lundegaard. Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

(Eidsvollsmennene ... fra s. 38)

FORARBEIDENE

Skissene som nå stilles ut på Norsk Folkemuseum, eies av Eidsvoll 1814. Utkastene fører oss tett på noen av de viktige aktørene fra april- og maidagene i 1814 som skapte Grunnloven. Oscar Wergeland møtte aldri noen av eidsvollsmennene. Han måtte male skissene ut fra eksisterende portretter og fotografier av representantene på deres eldre dager. Skissene viser Wergelands kunstneriske fortolkning av personlighetene. Vi fornemmer mennesket bak de strenge herrerne på det ferdige maleriet i stortings salen – det som vi alle kjenner så godt fra utallige gjengivelser.

Wergeland plasserte representantene på tre benkerader. De omfattende undersøkelsene i forbindelse med restaureringen av Eidsvollsbygningen til Grunnlovsjubileet i 2014, konkluderte med at det var to og ikke tre benkerader. Vinduene hadde langt større ruter, og det var ikke rokokkostoler i rikssalen, slik vi ser på maleriet. Veggene var heller ikke bare hvitmalte, men påført stenkdekor for å skape en illusjon av mur.

Maleriet «Eidsvold 1814» er den eneste fremstilling av riksforsamlingen. Derfor er maleriet brukt gjentatte ganger som illustrasjon på begivenheten i 1814. I en forholdsvis hard konkurranse med Munch, er likevel «Eidsvold 1814» Norges mest kjente historiemaleri. Den sentrale plasseringen i Stortinget gjør at maleriet ofte blir med når det i media refereres fra politiske saker. Maleriet er så integrert i stortings salen at det lett glemmes at det først ble hengt opp 19 år etter at salen var ferdig i 1866. Før hang det bare et skjold med riksløven på veggen. Maleriet var tiltenkt plassen bak presidentpodiet, det kommer også frem i komposisjonen. Slik møtes to forsamlinger – riksforsamlingen fra 1814 det til enhver tid sittende storting.

NY UTSTILLING

Utstillingen av skissene vises i Besøkssenteret ved trappen og heisen som er inngangen til utstillingen på mesaninen til den gamle stortings salen. Stortingspresident Olemic Thommessen åpnet utstillingen 11. mai 2016.

Dette er også anledningen til å se nærmere på den gamle stortings salen; Her holdt Stortinget sine møter fra høsten 1814 og frem til 1854. Det er i år 150 års jubileum for Stortingsbygningen, som stod ferdig i 1866. I anledningen er det en rekke markeringer, ny bok, utstilling og omvisninger. Les mer på www.stortinget.no

Monica Mørch er historiker og konservator i kulturhistorisk seksjon på Norsk Folkemuseum.

KILDER

Torkjelsson, Eivind 2015. Maleriet Eidsvold 1814. Utstillingskatalog, Stortinget.

www.stortinget.no

Flere portretter er malt på samme store plate.

Skissene er skåret ut i ettertid.

Hullene viser at platen har vært spikret opp under maleprosessen.

Konservering av skissene til maleriet «Eidsvold 1814»

av Lone Ørskov

Konservering og ny innramming av de 17 skissene startet i 2011. Arbeidet ble utført i samarbeid med papirkonservator, malerikonservator og rammemaker. Før konserverende behandling ble skissenes tilstand vurdert i sammenheng med beskrivelse av teknisk oppbygging av skissene.

Skissene hadde i mange år vært montert inn i rammer bak glass, hvor glasset lå trykt inn på malelagene, med fare for å skade skissene. Dette var et av argumentene for å demontere, konservere og få etablert nye monteringer med ramme og glass. Hensikten var å etablere avstand mellom glass og bilde inne i rammene.

Skissene er malt på papplater, som opprinnelig har vært del av større plater. Noen kanter har beskjæring, som tyder på at kantene er håndkuttet. Under tilstandsvurdering ble det også verifisert at noen av bildene var malt på samme plate og skåret ut etterpå.

Papplatene har også spor av å ha vært spikret opp under maleprosessen. Det er registret spiker huller på samtlige plater. Festet mellom lagene i pappen og øverste malelag fungerte ikke flere steder lenger. Tap av malingslag ble også registrert. Pappen var flere steder «knekt». Malelagene var skitne, siden bildene flere år hadde vært oppbevart uten innramming og under fuktige forhold. De ble heller ikke konserveret før den første innrammingen.

Skissene er malt med olje direkte på papp, som først er grunnet med lim. Dette er for å unngå at pappen trekker ned for mye av malingen under selve maleprosessen. Pappen er i noen tilfeller strøket med en asfaltlignende farge på baksiden. Flere av skissene er forsterket bak, og ved noen av skissene er forsterkningen fjernet.

Maleteknisk er skissene malt i en rask teknikk, med enkle brede strøk, noen steder med pastose malelag kombinert med sterk fortynnet farge. Dette gir skissene et umiddelbart uttrykk.

Vi finner registrerte påskriften, blant annet Oscar Wergelands signatur, oftest malt med mørk maling, samt navn på malte personer skrevet med blyant.

Den konserverende behandling og ny innramming ble ferdigstilt i 2012. Skissene har siden vært utstilt på Eidsvoll 1814. I forbindelse med jubileet for maleriet, som skissene er forlegg for, ble de i 2015 utstilt på Stortinget. Utstillingen ble demontert og flyttet til Norsk Folkemuseum i januar 2016.

Lone Ørskov er malerikonservator NKF-N i Konserveringsavdelingen i Stiftelsen Norsk Folkemuseum.

Alle foto: Lone Ørskov.

Papplagene sprekker opp.

Under konserveringen ble skader reparert og skitten malelag renset.

Wergeland navngav og signerte skissene.

Årsmøte og seminar i Stavkyrkjeeigarforum

av Mogens With og Ole Jørgen Schreiner

Den 8. mars 2016 arrangerte Stavkyrkjeeigarforum i samarbeid med Norsk Folkemuseum et seminar for å gi innspill til formidlingen av stavkirkene og bli oppdatert på historie- og stavkirkeforskningen. Det ble invitert en rekke fagpersoner innenfor relevante felt som fortalte om forskjellige sider av stavkirkenes historie. I tillegg fikk vi også høre om lydbildet i middelalderen. Norsk Folkemuseum benyttet anledningen til å presentere nye og spennende funn som har blitt gjort under istandsettelsen av Gol stavkirke.

BAKGRUNN OG MÅL FOR STAVKYRKJEEIGARFORUM

I middelalderen ble det bygget over 1000 stavkirker i Norge. I dag står det kun 28 igjen, blant disse er Gol stavkirke på Norsk Folkemuseum. I 2012–2013 ble det gjennomført et prosjekt under Riksantikvarens verdiskapingsprogram der driften av stavkirkene var tema. En av konklusjonene var at det er behov for bedre kontakt mellom eierne av stavkirkene og særlig mellom de personene som har det lokale ansvaret for drift og forvaltning av de enkelte kirkene. På denne bakgrunn ble Stavkyrkjeeigarforum stiftet på et møte på Notodden 7. april 2014.

De fleste stavkirkene eies av sognet der kirkene står, og det lokale kirkelige fellesrådet har hovedansvar for drift og forvaltning. Tre av stavkirkene står på museer og forvaltes av disse. Fortidsminneforeningen eier i alt åtte stavkirker. Foreningens eiendomssjef har ansvar for forvaltningen av foreningens kirker, men lokalavdelingene har ansvar for driften av dem.

Formålet med nettverket er å bidra til en bedre forvaltning og formidling av den verdifulle kulturarven som stavkirkene representerer og til en mer profesjonell besøksdrift i kirkene. Dette skal skje gjennom erfaringsutveksling, kompetanseheving, felles markedsføringstiltak og andre samarbeidsprosjekter. Norsk Folkemuseum er representert i nettverkets styre ved Ole Jørgen Schreiner.

HVA KAN STAVKIRKENE FORTELLE?

Et av tiltakene i nettverket er et faglig seminar knyttet til årsmøtet. Tidligere har temaene vært om reiseliv og drift og vedlikehold. I år valgte Stavkyrkjeeigarforum å fokusere på stavkirkenes historie. For å utvide perspektivene i forskningen, trakk vi inn eksterne fagfolk og så på bredden i det vi kan formidle. Stavkirkene representerer mer enn 800-hundre års historie, noe er lokalt og mye er felles.

Seminarets første innlegg var ved kunsthistoriker Kjartan Hauglid, som fortalte om de bygningsfaste dekorasjonene og spesielt maskene øverst på søylene i skipet. Han viste til paralleller i Nidarosdomens utsmykking som forbilde til kirkekunsten. Disse maskene finner vi igjen i sør- og mellom Europa, ofte med enda mer groteske uttrykk. Dette som et symbol på lidelsen og fortapelsen. Det er lite trolig, som det har vært hevdet, at de har et norrønt opphav og at det er avbildninger av de gamle gudene, som for eksempel Odin.

Deretter overtok teolog og kirkehistoriker Jan Schumacher med innlegget «Messe med mening», om middelalderens gudstjenesteliv. Den latinske messen skal ikke ha vært så

uforståelig, som det ofte er blitt hevdet etter reformasjonen. Teksten ble gjenfortalt av presten i forståelig språkdrakt. De ritualer presten foretok i koret, som var adskilt fra skipet der menigheten oppholdt seg, var en gjerning for menigheten og i den betydning hadde messen en mening. Kirkegangen var i seg selv en slags pilgrimsreise.

REKONSTRUKSJONEN AV GOL STAVKIRKE

Etter at historiker og konservator Monica Mørch hadde fortalt om flyttingen av Gol stavkirke til Bygdø Kongsgård i 1880-årene, gikk vi opp til stavkirken hvor museumspedagog Siv Garles Sjøland presenterte Norsk Folkemuseums formidling i kirken. Så overtok arkitekt og bygningsantikvar Mogens With fra bygningsantikvarisk seksjon stafettspinnen for å fortelle seminar-

Venstre over: Maske på en av stavene mot koret i Gol stavkirke. Mannsansiktet skjærer tenner. Det tolkes som et symbol på lidelsen. Det at han har krone viser at selv de med høy rang ikke gikk fri av pinslene.

Høyre over: Maske på en av stavene på nordveggen i stavkirkens midtrom. Tungen ut av munnen er tolket som et tegn på fortapelse.

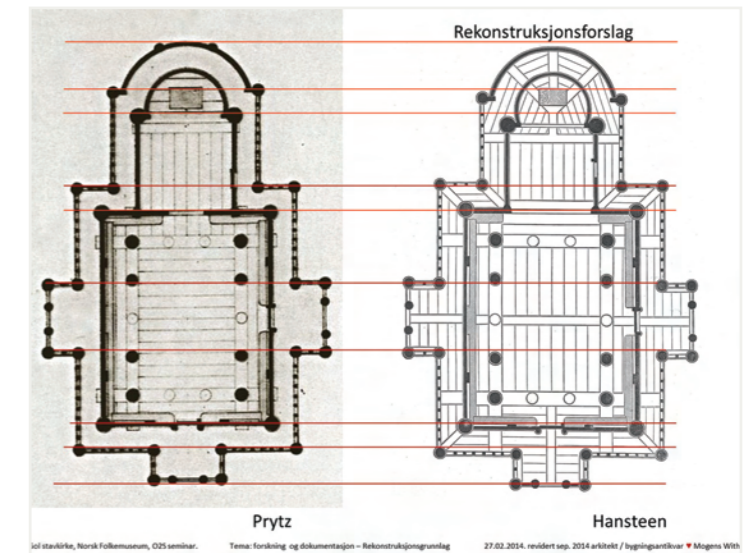
Begge foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

Gol stavkirke på Norsk Folkemuseum.
Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

«Den skjulte drage» høyt oppe på østre gavlvegg i skipet.
Foto: Ole Jørgen Schreiner/Norsk Folkemuseum.

Sammenligning av plantegninger av rekonstruksjonen fra henholdsvis Prytz og Hansteen.
Montasje ved Mogens With/Norsk Folkemuseum.

deltakerne om oppdagelsene som er gjort under istandsettelsesarbeidet av kirken.

Under restaureringsarbeidene i 2012, var det stillas utvendig og innvendig som gjorde det mulig å komme tett på bygningsdelene.

På skipets innvendige østgavl dukket det opp et løveliknende dyr malt i en meget svak farge. Dette dyret er ikke synlig nede fra skipet og overraskelsen om dets eksistens var ekstra stor ettersom figuren dekker et parti på ca. 2 m². Hvilken betydning denne dekoren og dens plassering på gavlveggen har, er enda ikke tolket.

På et av hanebandene (horisontal bjelke) i kirkens takkonstruksjon i skipet fant vi slitemerker etter et rep. Det er høyst sannsynlig her repet til kirkens klokker i det tidligere tårnet var plassert. Klokkene som var i kirken ved rivningen i 1880-årene, var fra etter reformasjonen og fulgte ikke med til Bygdøy, men ble overflyttet til den nye sognekirken i Gol, hvor de stadig kaller menigheten til gudstjeneste.

For Riksantikvarens stavkirkeprosjekt var det viktig å dokumentere istandsettelsesarbeidet underveis – hva som ble utført, hvorfor og hvordan. Hadde prosessen ved gjenreisningen av kirken i 1884–85 etterlatt seg en liknende dokumentasjon, ville vi hatt svarene på mange spørsmål om bl.a. hvorfor kirken ble rekonstruert som den ble. Vi har likevel klart å stille noen kritiske

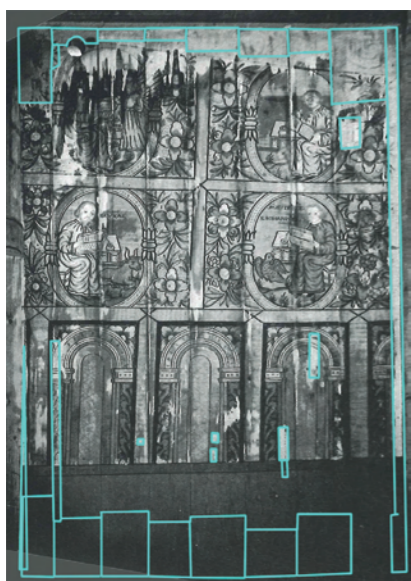
spørsmål til rekonstruksjonen og kanskje funnet noen svar.

Det var to arkitekter som utarbeidet hvert sitt rekonstruksjonsforslag til gjenreisningen av kirken til sin antatte opprinnelige skikkelse i middelalderen. Den ene arkitekt var W. Hansteen hvis resultat vi ser på Bygdøy i dag. Den andre arkitekten var T. Prytz. Når man sammenlikner deres forslag, ligger de største forskjellene i utforming av tårnrytter og kor/apsis. Det nye koret og apsis ble i begge rekonstruksjonsforslagene gjenskapt på grunnlag av noen bemalte veggtiler som var gjenbrukt som himlingsbord i det ombygde kor fra 1730.

Hvordan målsatte og bestemte man stavkirkenes opprinnelige proporsjoner? Ved å lage en analyse av dimensjonene i grunnplanen til Gol stavkirke, viste det seg at det høyst sannsynlig var brukt en ganske enkelt målemetode til beregning av avstander mellom grunnsviller, søyler og vegger.

Avstanden som ligger mellom søylene er et mål som gjenstar seg stort sett i hele konstruksjonen av kirken.

Var dette et enkeltstående tilfelle for Gol stavkirke? Nei – tilsynelatende ikke. Ved testing av målemetoden på tegninger av grunnplanen av bl.a. Borgund stavkirke, Torpo stavkirke og den eldste delen av Kaupanger stavkirke, viser det seg at metoden også stemmer på disse kirkene. Selv plasseringen og bredene på portaler og dører i Gol stavkirke stemmer med dette systemet. Det gjenstår selvfølgelig en mer grundig undersøkel-

Montasje som illustrerer nye plankedeler innsatt i nordveggen i koret under rekonstruksjonen i 1884. Illustrasjon: Niels Gerhard Johansen/Norsk Folkemuseum.

se før vi kan være helt sikre i analysemetoden.

Hva tok arkitektene i 1880-årene utgangspunkt i da kirken skulle flyttes til Bygdø Kongsgård? Analysen viser at rekonstruksjonsforslagene til både Prytz og Hansteen høyst sannsynlig har rekonstruert våpenhusene en anelse for brede i forhold til den originale grunnplanen. Den største forskjellen på de to arkitektenes rekonstruksjonsforslag er lengden på koret. Det viser seg at det sannsynligvis var de bemalte plankene som var arkitektenes utgangspunkt for lengdefastsettelsen, krydret med en sterk inspirasjon fra Borgund stavkirke.

Når vi i dag ser på maleriet (datert 1652) på plankene i det gjenreiste koret, ser man tydelig at det mangler noen loddrette deler av maleriet mellom kor og apsis. Der de to rommene støter sammen ble det i 1884 innsatt en ny hjørnesteve (søyle). Denne søylen er umalt, men maleriet kunne også her ha vært rekonstruert slik som flere partier av maleriet ble det. Analog til den tilsvarende og nesten samtidige dekor i Rollag stavkirke hvor dekoren, datert 1683, løper rundt om hjørnene i koret kan vi formode at dekoren i Gol stavkirke har fortsatt ut på søylen. Men så enkelt er det ikke – da den sydlige korveggen også mangler noe i dekoren mot den tilsvarende søylen. Til sammen ser det ut til at koret mangler en plankebredde inn mot de nye søylene. Sammenlikner vi analysemetodens resultat med den antatte manglende plankebredde så burde man ha valgt Prytz forslag til gjenreisningen av kirken.

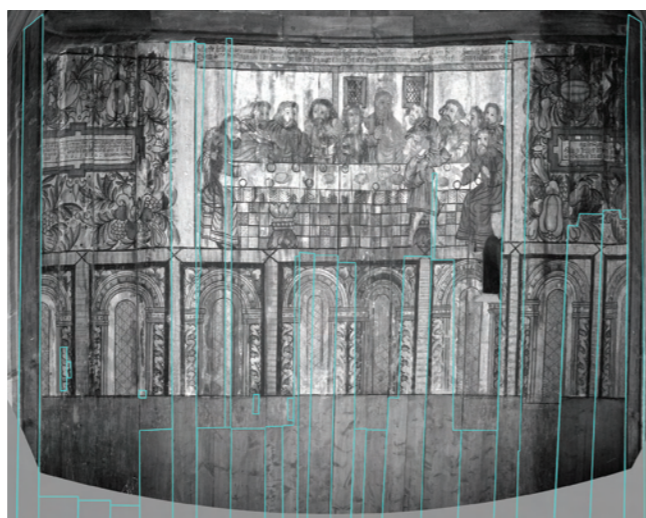
Øverste del av maleriet i kor og i apsis avsluttes av en sort konturlinje som heller ned mot øst. Både i, over og under maleriet er det innsatt nye plankebiter i 1884. Når man står og betrakter konturlinjens merkelig avgrensning av maleriet lurer man på hva som er årsaken til denne rare beskjæringen i den øverste delen av maleriet, som også har satt sine spor i utformingen av dekorelementene i maleriet. En forklaring kan være at maleriet opprinnelig fulgte veggens utforming, dvs. at veggens nåværende horisontale begrensning mot taket ikke var horisontal da maleriet ble utført. Med andre ord at veggene og takkonstruksjon må ha vært sunket ganske betraktelig ned

mot øst. I en besiktigelse fra 1665 heter det: «Befindes svalerne paa den nordre och Østre Sider at være udsiunchet fra Kircken och wil opweyes och med Jern Bebindes (...)». En tilsvarende skade på søndre sval ble reparert 1681: «Ladet gjøre En stor Jerngiord, til at bebinde de underste suiter paa dend søndre suale med, som meget Ilde fra hinanden var udsiet (...)». Besiktigelsen i 1665, kun 11 år etter at maleriet var utført, bekrefter at fundamentet var sunket og at det formodentlig var skjedd over en årrekke. Kirkens opprinnelige fundament, som fortsatt finnes i Gol, har en høyde på over en meter og er oppført av grove til dels runde stein. Tomten har også der en kraftig helning ned mot øst. Dilemmaet ved gjenreisningen av kirken var om korets utforming skulle følge maleriet eller om man skulle velge hovedlinjal og tegnetrekantens rette linjer.

Et annet pussig resultat i den rekonstruerte kirken ble plasseringen av de bemalte plankene i apsis. Hvorfor fulgte man ikke maleriet og dekorens opprinnelige horisontale linjer? Høydeplasseringen av maleriet på plankene i koret og apsis fikk en forskjell på ca. en halv meter! I høyre side av maleriet

Maleriet i apsis i Gol stavkirke. Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

Montasje som illustrerer nye plankedeler som er innsatt i apsis under rekonstruksjonen i 1884. Illustrasjon: Niels Gerhard Johansen/Norsk Folkemuseum.

Interiør i Gol stavkirke, 1961. Gulvnivået er det samme i skip og kor. Foto: Norsk Folkemuseum.

i koret sitter en glugge hvor dekoren er trukket inn i gluggens nisjer. I boken *De norske stavkirker* av L. Dietrichson, 1892, påpeker forfatteren at gluggen sitter uvanlig høyt på veggen. Gulvet i kor og apsis ligger i samme plan som i skipet, men i katolsk tid, og som vi ser i andre stavkirker, så ligger gulv i kor og apsis markant høyere. Hadde Dietrichson vært oppmerksom på at rekonstruksjonen av kor og apsis sannsynligvis var feil og at det ikke ble etablert nivåforskjell mellom skipets og korets og apsis gulv, som ellers er en ikke ukjent detalj i kirkers utforming, da hadde han sikkert bedre kunne forstå gluggens høydeplassering.

Ovennevnte funn vil bli nedfelt i en mer omfattende rapport. Skal vi oppfylle Fortidsminneforeningens intensjon fra 1880-årene om å gjenreise en autentisk urnorsk stavkirke bør vi bygge våpenhus, kor og apsis om, men det er kanskje inntil videre bedre å bruke siste nytt på forskningsfronten i formidlingens tjeneste?

DATERINGER OG KILDER

Tilbake i seminarrommet fikk vi høre arkitekt Ola Storsletten presentere resultatet av NIKUs dendrokronologiske undersøkelser av Gol stavkirke. En slik undersøkelse ser på årringene og sammenligner med allerede daterte årringskurver. Har man med ytterste årring, kan man med ganske stor nøyaktighet bestemme når treet ble felt. To av grunnstokkene har barkkanter som viser at den ene stokken ble felt vinteren 1204-1205 og den andre stokken vinteren 1214-1215. Tidligere dendrokronologiske undersøkelser av stavene (uten ytterved) viser dateringer fra 1070 til 1213. På grunnlag av dateringene antyder Storsletten at kirken kan ha vært ombygget.

Kunsthistoriker Leif Anker tok for seg stavkirkene som kilder til stavkirkeforskningen. Ved siden av skriftlige kilder og avbildninger er det særlig det vi kan lese ut av de eksisterende bygningene og bevarte bygningsdeler og portaler som gir mye informasjon. Anker viste til hvordan man i Urnes stavkirke har klart å avdekke og tolke spor av tidligere ombygginger.

Deretter beveget vi oss over til utstillingen «Norsk kirkekunst» hvor kunsthistoriker Marie Fongaard Seim holdt en innledning om museets samling av kirkeinventar før seminaret ble avsluttet med et musikalsk innslag.

MIDDELALDERMUSIKK

Lyden av middelalder ble presentert ved musiker og instrumentmaker Sverre Jensen, som i en mannsalder har arbeidet med middelaldermusikk og kopiert instrumenter ut i fra bilder i gamle skrifter og skulpturer i kirkebygg, blant annet i Spania. Jensen hadde med seg folkesanger Liv Ulvik som sang norske ballader og noen viser fra det mauriske Spania. Det er ofte derifra en finner den middelalderiske klangverden. Musikk og sang ble knyttet sammen med små historier om instrumentenes og musikkens opphav. Til slutt presenterte Jensen et selvlaget marionetteorkester som spilte på utvalgte instrumenter.

Hensikten med seminaret var å gi inspirasjon og faglig påfyll til å fortsette arbeidet med å utvikle formidling og forskning av de norske stavkirkene. Norsk Folkemuseum setter pris på at Stavkyrkjeeigarforumet valgte å legge sitt årsmøte og seminar til oss i år. Museet vil fortsette med å støtte oppunder forumets videre arbeid. Stavkirkegruppa på Norsk Folkemuseum består av Monica Mørch, Siv Garles Sjøland, Marie Fongaard Seim, Mogens With og Ole Jørgen Schreiner.

Mogens With er arkitekt i Bygningsantikvarisk seksjon på Norsk Folkemuseum. Museets prosjektleder ved istandsettelsen av Gol stavkirke i Riksantikvarens stavkirkeprogram.

Ole Jørgen Schreiner er tømremester og snekker. Leder av snekkerverkstedet i Bygningsantikvarisk seksjon på Norsk Folkemuseum.

Folkesanger Liv Ulvik og instrumentmaker og musiker Sverre Jensen med sitt marionetteorkester. Foto: Marie Fongaard Seim/NF.

Sommer i Friluftsmuseet

Hva er det med lefsene på museet?

av Paal Mork

Lefsene som bakes i eldhuset fra Numedal er noe av det mange forbinder med Norsk Folkemuseum. De er nesten like berømte som sukkertøyet i Kolonialbutikken. Vi baker lefser hver helg hele året bortsett fra i januar, og i sommerferien er eldhuset åpent daglig.

Ofte er det lang kø for å få en smak av Norsk Folkemuseums lefser. Våre besøkende elsker lefsene, og da lurer jo vi på: Hvorfor er de så populære? Kan det være oppskriften? Den er ingen dypt bevart hemmelighet, de besøkende får den med seg på kjøpet. Og oppskriften er ikke unik for Folkemuseet. Vi kaller lefsene våre hardangerlefser, men det kalles den ikke i Hardanger. Forskjellige steder heter samme type lefse tjukkelfse, valdreslefse og nordlandslefse. Kjær lefse har mange navn, og det var stas å servere en lefse som hadde oppskrift fra et annet sted i landet. Det har blitt bakt slike lefser mange steder i landet i hvert fall tilbake til 1800-tallet.

Lefsene er ikke typiske for norsk hverdagskost. På bygdene i Norge før i tiden spiste man flatbrød laget av vann og grovt mel. Melsorter som ikke kunne heve som bygg og havre var utbredt. Flatbrød ble stekt på takke, akkurat som lefsene på Folkemuseet. Bakerovnen som er en forutsetning for å bake hevet brød var ikke vanlig i eldre tid, bortsett fra i byene og blant finske innvandrere. Skulle man bake noe ekstra godt til fest var derfor lefsene beste løsning. Og det er slike festlefser som bakes på Folkemuseet. De er fulle av egg, fint mel og melk – råvarer man ikke kunne unne seg til hverdags.

I dag har alle tilgang til alle disse varene – så det er nok ikke råvarene som gjør lefsene til noe spesielt. Kanskje er det stemningen på Norsk Folkemuseum en varm sommerdag. Man kan ta med lefsene til stabburstrappen i Telemarkstunet og få med seg en oppvisning i folkedans. Hver dag hele sommerferien er det musikk og dans i dette tunet. De besøkende får høre instrumenter som brukes i folkemusikken og se friske hallingspark. Barna kan bli med og hilse på husdyrene. Om sommeren er de fleste dyrene ute på beite, så barna må bli med museumsbonden ut på leting. Det pleier ikke å være så vanskelig å finne dyrene. Hvis man rasler med foringsbøtten kommer de fleste løpende.

Like ved eldhuset der lefsene bakes venter også hesten som tar de besøkende med rundt i Friluftsmuseet. Dette er en populær aktivitet for både voksne og barn. Siden Friluftsmuseets tun og gårder består av hus fra forskjellige steder i landet, kan man forestille seg at man kjører hest og vogn gjennom store deler av Norge slik det så ut på 1700- og 1800-tallet. Hvis man virkelig skal reise tilbake i tid, kan man besøke Chrystiegården og få en total forvandling. Hver dag i sommerferien kler vi opp en besøkende i en 1700-tallskjole. Det var en omfattende affære for byfolk å kle seg til fest på den tiden. Korsett og flere lag med antrekk må kles på, de kondisjonerte hadde gjerne hjelp til dette.

Foto: Morten Brun

Foto: Morten Brun

Men det var lefsene vi begynte med. De er kjempepopulære. Og det av mange grunner. De smaker godt – for dette er festlefser som er noe helt annet enn fortidens hverdagskost. I tillegg nytes lefsene i helt unike omgivelser. Og når du har spist opp lefsen, har Norsk Folkemuseum mange tilbud å by på hele sommeren – både for voksne og barn. Velkommen! Som venn av Norsk Folkemuseum får du gratis adgang.

Paal Mork leder Kommunikasjons- og publikumsseksjonen på Norsk Folkemuseum.

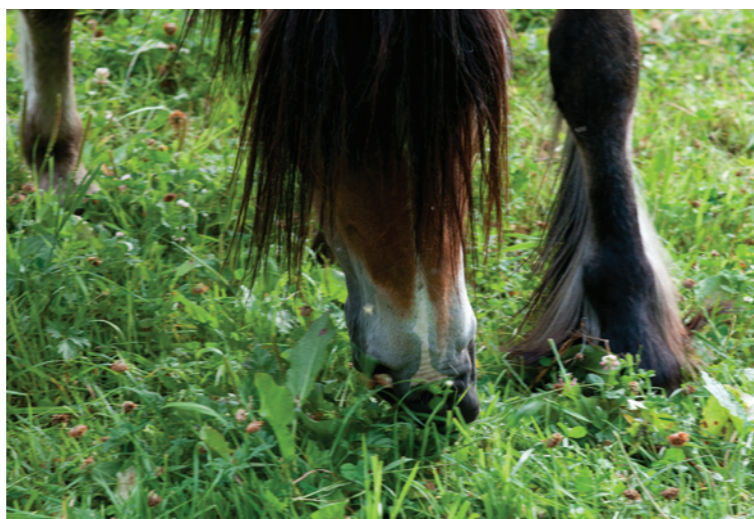

Foto: Morten Brun

Sankthansfeiring

av Karine Munch

Ta imot sommeren og bli med på den store Sankthansfesten på Norsk Folkemuseum!

Sankthansaften er kvelden med forventning i luften, både for store og små. Skoleferien står for døren og det gjør også lange varme sommerdager. Hva er vel en bedre måte å feire dette på enn å bli med på den store familiefesten på Norsk Folkemuseum?

Stadig flere av Oslos befolkning tar turen til den årlige sankthansfeiringen på museet. Den har blitt en tradisjon for mange og en flott start på sommeren. Festen er satt sammen av tradisjonelle ingredienser og nye musikalske opplevelser hvert år.

KRONEVERKSTED OG BARNEBRYLLUP

Kroneverkstedet og toget med barnebryllup og dans er nok barnas favoritter. Fra kroneverkstedet får barna med seg en flott selvlaget krone de kan pynte seg med, og den vestlandske tradisjonen hvor en gutt og en jente kles opp som brud og brudgom er det veldig stas å få være med på.

GRILLFEST PÅ FESTPLASSEN

Vi byr på røykbål og fyrer opp griller på festplassen. Så her er det bare å ta med grillmat til hele familien. Har du glemt maten hjemme serverer våre kaféer deilig ferdiglaga grillmat.

ODD NORDSTOGA OG EVA & THE HEARTMAKER

Festen avsluttes med en storstilt og fengende underholdning på utescenen. Gjengangerne Skrimmel Skrammel varmer opp det hele med topp underholdning for barna. I år har vi vært så heldige å få to store artistnavn til scenen: Odd Nordstoga og Eva & The Heartmaker. Nordstoga har stått på scenen her på sankthansaften før og levert en flott konsert. Han fanger både store og små med sin humoristiske og musikalske blanding av pop og tradisjonsmusikk. Eva & The Heartmaker har for lengst etablert seg som en av Norges mest fremragende og suksessrike popgrupper, og duoen vil nok få opp hjertebanken blant publikum med sine slående pop-perler.

Med andre ord: Det er duket for et festmåltid av en feiring 23.juni i Friluftsmuseet på Norsk Folkemuseum!

Karine Munch er arrangementsansvarlig i Kommunikasjons- og publikumsseksjonen på Norsk Folkemuseum.

Foto: Morten Brun

ÅRETS ARTISTER
på festkonserten
i Friluftsmuseet:

Eva & The Heartmaker

Odd Nordstoga

Skrimmel Skrammel

Norsk Folkemuseums Venner

Bli medlem av NORSK FOLKEMUSEUMS VENNER

Som medlem støtter du Norsk Folkemuseum, en av landets eldste kulturinstitusjoner.

Du blir invitert til spesielle arrangementer, aktiviteter for barn, omvisning i utstillinger og turer. Medlemmer får medlemsbladet Museumsbulletinen gratis tilsendt i posten. Bladet inneholder interessant fagstoff samt informasjon om museets virksomhet.

Medlemskapet følger kalenderåret.
Vi tilbyr tre forskjellige typer medlemskap:

Enkeltmedlemskap kr. 400

Gratis adgang på museet, gjelder kun for den personen kortet er utstedt for.

Familiemedlemskap kr. 600

Gratis adgang på museet for 2 voksne og barn i følge.

Livsvarig medlemskap kr. 12 000

Gjelder for personen kortet er utstedt for. Medlemmet kan ta med seg en voksen samt barn i følge gratis.

For medlemskap, påmeldinger og spørsmål:

Norsk Folkemuseums sentralbord: 22 12 37 00
mandag - torsdag kl. 9 - 15
e-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Følg oss også på museets hjemmeside på www.norskfolkemuseum.no med inngang fra forsiden:
Om museet, Norsk Folkemuseums Venner.

GI EN GAVE SOM GLEDER I ET HELT ÅR!

Gi et medlemskap i Norsk Folkemuseums Venner.

Kom gratis inn på museet hver eneste dag, bli invitert til spesialarrangementer og få *Museumsbulletinen* fritt tilsendt.

Kontakt oss på venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Kjære gode venn,

Våren er kommet og vi har fått flere medlemmer. På julemarkedet ble det tegnet 101 nye medlemskap hvorav 84 var familiemedlemskap og 17 var enkeltmedlemskap. I tillegg er det kommet flere nye medlemmer i 2016. Det er flott å se at utfordringen i vervearbeidet er blitt tatt på alvor. Det er til stor inspirasjon for oss i styret. Det er godt å se at vi er mange som vil bidra til å støtte Norsk Folkemuseum. Velkommen som venn av museet!

Grunnlaget for vårt arbeide ligger i museets formål, som er å

- samle, dokumentere, bevare og utstille bygninger og gjenstander som belyser liv og livsvilkår i Norge, fortrinnsvis fra tiden etter reformasjonen;
- samle og bearbeide opplysninger om liv og livsvilkår i Norge i samme tidsrom;
- spre kunnskap om dette materialet i vitenskapelig og populær form.

Det er rundt 30 ivrige personer som ukentlig jobber frivillig på museet. Det frivillige arbeidet omfatter bla arkivering i dokumentasjonsavdelingen, snekker- og murerarbeid, omvisning, og mye reparasjonsarbeid av bl.a. drakter til dansegruppen. Alt frivillig arbeide er under ledelse av ansatte ved museet. De som utgjør dette frivillige arbeide er blitt en trofast gruppe til museet og har etter hvert fått mye kunnskap og verdifull erfaring.

I tillegg til alt det praktisk arbeidet støtter våre medlemmer museet med sin årlige medlemsavgift.

Alt dette gjør at vi kan arbeide for vårt formål. Ifølge vedtektene til Norsk folkemuseums Venner er foreningens formål «å støtte virksomheten ved Norsk Folkemuseum, fortrinnsvis til sikring av større innkjøp og hjelp til løsning av oppgaver som ligger utenfor museets vanlige driftsbudsjett.» (Norsk Folkemuseum Vedtekter §1).

I dagens Norge og verden forøvrig er det mange som krever vår oppmerksomhet. Overalt finnes det meningsfulle og viktige saker som roper etter vår støtte. Vi blir derfor nødt til å velge våre saker ut ifra interesser, men også like mye ut fra vår kultur og verdier.

I Farokonvensjonen av 2005 om kulturminnenes rolle i samfunnet, tar det utgangspunkt i menneskenes rett til kulturarv, rett til å tolke sin egen historie og sine egne kulturminner. Det er også overbevist om behovet for å involvere alle i samfunnet i den kontinuerlige prosessen med å definere og forvalte vår kulturarv. Formuleringen i Farokonvensjonen tydeliggjør vår alles betydning i det å bevare og forvalte vår kulturarv på Norsk Folkemuseum.

Foto: Morten Brun

Ut over året vil museet arrangere ulike aktiviteter. Museumsgartnerne har gjennom hele året lagt grunnen for et velstelt og innbydende friluftsmuseum. Kunsthåndverkerne har flotte produkter til salgs over disken i verkstedene og hos lysstøperne kan du bestille tilpassede lys til dine staker.

I ferieskolen får barna kjennskap til tradisjoner og historie gjennom opplevelser, lek og læring.

Sankthansferingen er en stor familiedag på museet. Kom og få en opplevelsesrik sankthansfest! Se www.norskfolkemuseum.no

Den spennende historien om gjenreisningen av Finnmark etter andre verdenskrig skal endelig fortelles på Norsk Folkemuseum. Frem til 2019 vil to bygninger fra Porsanger bli gjenoppført i Friluftsmuseet. Følg med i dette spennende arbeidet.

På årsmøtet 14.juni vil årsberetningen for 2015 bli lagt frem. Men, nå er fjoråret et tilbakelagt stadium. I dag kan vi legge grunnen for at neste års beretning forhåpentligvis vil vise gode tall både med å involvere flere medlemmer og gi viktige gaver til museet. Som dere vet holder vi fremdeles fokus på den store kulturhistoriske utstillingen om borgerskap og embetsmenn 1600 – 1900 med arbeidstittelen «Tidsrom».

Den røde tråden i utstillingen er hvordan borgerskap og embetsstand var med på å forme det moderne Norge. Renoveringen av Bybygg er finansiert over statsbudsjettet, men mangler foreløpig finansiering for deler av utstillingen. Store og små bidrag vil alle være med å skape en rikholdig og opplevelsesrik utstilling. Er du i slekt eller har relasjoner til noen av personene i utstillingen vil gaver kunne være av personlig betydning for deg. Norsk Folkemuseums Venner er takknemlig for alle bidrag! En eller flere kan gå sammen om gavebeløpet. Alle som gir mer enn 5 000 vil få navnet gravert og plassert godt synlig på en tavle. Ved siden av gleden ved å gi og støtte vil givere bli invitert til særskilte omvisninger i utstillingen og motta utstillingskatalogen.

Ta kontakt med venneforeningen@norskfolkemuseum.no dersom du vil vite mer for å gi.

God sommer ønskes alle våre gode venner!

Hilsen Nina Seeberg, styreleder

Vi har som mål å sende ut informasjon jevnlig til alle venner av Norsk Folkemuseum.

For at dere til enhver tid skal få best mulig informasjon vennligst send oss din e-postadresse til venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Medlemsprogram

Sommer og høst 2016

TIRSDAG 14. JUNI KL. 18:00

Årsmøte for Norsk Folkemuseums Venner

Holdes i Stortingssalen på Norsk Folkemuseum

Årsmøtet er åpent for alle som har betalt sin medlemskontingent senest en måned før årsmøtet den 14. juni. Det er ikke nødvendig med påmelding til selve årsmøtet.

Etter årsmøtet inviterer styret til en hyggelig avslutning. Kveldens program begynner med at avdelingsdirektør Inger Jensen forteller om virksomheten ved Norsk Folkemuseum. Deretter besøker vi Setesdalstunet hvor konservator Anne-Kristin Moe viser rundt og forteller om tunet og aktivitetene her.

Velkommen til en hyggelig sammenkomst med bevertning i Collett- og Cappelengården.

Pris kr. 600. Antrekk: pent, gjerne bunad.

Bindende påmelding til årsavslutningen sendes til venneforeningen@norskfolkemuseum.no. Påmeldingsfrist 9. juni.

Innkalling til årsmøte, årsberetning og regnskap for 2015 skal i følge våre vedtekter være publisert innen 14 dager før årsmøtet. Innkallingen finner du på www.norskfolkemuseum.no/om-museet/Norsk-Folkemuseums-Venner.

Påmelding og spørsmål

Kontakt Norsk Folkemuseum på til. 22123700 eller e-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no.

Foto: Morten Brun

LØRDAG 20. AUGUST KL. 10**Busstur med utflukt til Drammen og Hokksund.****Tema: Norsk glass fra Nøstetangen til i dag.**

Avreise fra Norsk Folkemuseum kl. 10.00 og fra Skøyen kl. 10.15.

På bussturen snakker Inge Solheim om "Å samle glass".

Første stopp er Drammen museum. Her blir vi vist om i Nøstetangenrommet, med en praktfull samling av ulike typer glass av ypperste klasse.

Videre reiser vi til Hokksund. Her spiser vi lunsj på Sanden Hotell og besøker Glasshytten hvor det i dag lages glass i Nøstetangen stil.

Kl. 14.15 blir det omvisning i Nøstetangen museum, Hokksund. Her blir vi vist to filmer, hver på 15 minutter, en om norsk glasshistorie, samt en film om gravøren H.G. Köhler.

Programoversikt

Kl. 10.00 Avgang med buss fra Oslo. Norsk Folkemuseum.

Kl. 10.15 Skøyen, ved Shell stasjonen Oppmøte.10.00.

Kl. 11.00 Ankomst Drammen museum. Omvisning.

Kl. 12.15 Avreise fra Drammen.

Kl. 13.00 Ankomst Hokksund. Lunsj på Sanden Hotell og besøk i Glasshytten "Nøstetangen".

Kl. 14.15 Nøstetangen Glassmuseum. Omvisning i tre ulike utstillinger om glass. Visning av to filmer.

KL.16.00 Hjemreise til Oslo fra Hokksund

Pris kr. 600. Maks. 40 deltagere.

Påmeldingsfrist 10. august.

e-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no.

MANDAG 26. SEPTEMBER KL. 18.00.**Norsk Folkemuseums Venner inviterer til Stortingsvandring**

Stortingsvandring - veien frem til egen stortingsbygning.

Stortingsbygningen fyller 150 år i 2016

Fra Stortingsbygningen til Gamle Festsal 26. september 2016. Inngang Akersgata.

Stortinget inviterer til en omvisning i Stortingssalen og jubileumsutstillingen i Stortinget. Deretter vandrer vi ned til Gamle Festsal i Urbygningen hvor Professor em. Kirsti Strøm Bull vil ha en omvisning for oss, før vi avslutter med kaffe og kringle i spiserommet i Urbygningen.

Den grunnlovgivende forsamling i april og mai 1814 fant sted i et privat hjem, verkseier Carsten Ankers hus på Eidsvoll. Fra høsten 1814 og frem til 1854 holdt Stortinget til i Christiania Lærde Skoles (Christiania Katedralskole) lokaler på hjørnet av Tollbodgaten og Dronningensgate. Stortinget og Odelstin-

get holdt møtene sine i auditoriet, mens Lagtinget holdt til i biblioteket ved siden av. Den gamle Stortingssalen ble flyttet til Norsk Folkemuseum på Bygdøy i 1914.

Fra 1854 til 1866 ble møtene i Stortinget holdt i Universitetets "Festivitetslocale" (den nåværende Gamle festsal i Urbygningen der det var bedre plass til plenumsmøtene).

Fra 1836 av ble det arbeidet med planer om et nytt møtelokale for Stortinget til avløsning for den gamle katedralskolebygningen som var blitt for liten. Det skulle gå 30 år før Stortinget kunne flytte inn i eget hus. Byggstart var 3. august 1860, grunnsteinen ble nedlagt 10. oktober 1861 og Stortinget flyttet inn 5. mars 1866.

Enkel servering. Pris kr. 200. Maks 30 deltagere.

Påmelding innen 19. september.

e-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no.

Viktig informasjon

- Møt opp i god tid slik at sikkerhetskontroll og gjennomlysning kan starte presis.
- Yttertøy og håndbagasje skal henges i en garderobe som vil være låst under oppholdet.
- Leder for gruppen har ansvar for ro og orden, og for å holde gruppen samlet.
- Antall deltagere må ikke overstige 30 personer.
- Vi forbeholder oss retten til å avlyse besøket dersom noe uforutsett skulle skje.

TIRSDAG 25. OKTOBER KL. 18.00**Borgerskap og embetsstand 1600 - 1900: Listuen**

Norsk Folkemuseums Venner inviterer til omvisning i arbeidet med den nye utstillingen på Norsk Folkemuseum om Borgerskap og embetsstand 1600 - 1900 og konserveringsarbeidet til Listuen v/ørstekonservator Erika Ravne Scott.

Listuen frem i lyset igjen

Listuen er et rikt dekorert interiør fra midten av 1700-tallet. Det kommer fra Li gård i Ytre Sandsvær. Her bodde den tyske presten Peter Heinrich Wolff med sin familie. Interiøret var utstilt i Bysamlingen fra 1938 - 1949. Siden da har Listuen ligget lagret i uendelig mange deler. Bli med bak kulissene for å få innsikt i gjenoppbygging av interiøret, konservering av den malte dekoren og prestens liv og virke. Hvorfor havnet han i Ytre Sandsvær som 25-åring?

Enkel servering. Pris kr. 200. Maks. 40 deltagere.

Påmelding innen 19.oktober.

e-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no.

Arkadia kafé

av Nina Seeberg

Jeg sitter i Arkadia og nyter en kopp kaffe og et deilig rundstykke med laks. Klokken er halv tolv og jeg har fått avtale med Marianne Jensrud midt i travleste påsketraffikken. Denne dagen koker det av små og store i alle kroer.

Det er påske og årets påskekrim *Mordet på Sølv-Tollef* (et virkelig mord som ble begått i Numedal i 1832) har lokket mange til museet. I tillegg er det vår i luften og det brygger opp til enda en høysesong på Norsk Folkemuseum.

Ved siden av krimmen og min deilige lunsj får jeg høre eventyret om da Marianne Jensrud kom til Norsk Folkemuseum i mars 2013.

Marianne vokste opp i en familie som drev kroa på Harestua og arbeidet der til den ble solgt i 2005.

På Harestua Kro fikk hun erfaring med både mat, drift og mennesker. Dessuten var det også med på å gi næring til det som en ungdom trenger av fysiske utfoldelse. Hun hadde mye energi og ble en god skiløper og friidrettsutøver. Man kan si hun hadde mange talenter og etter hvert ble hun klar over hva hun skulle bruke dem til.

Etter at kroa ble solgt ble det tid til fagbrev, og kort var derfor veien til et "ja" da Norsk Folkemuseum ville ha henne til å drive kaféen Arkadia i 2013.

Marianne visste hva som skulle til og var villig til å satse for å nå nye høyder. Hun begynte på en svært lang motbakke, som skulle vise seg å være brattere enn brattest.

Marianne jobbet nesten vettet av seg på kjøkkenet inntil hun fikk ansatt én kokk til. Med vettet i behold kunne hun starte på administrering av kaféen og hun ansatte etterhvert flere fagpersoner.

Det ble ryddet i lager og loft og mye av utstyret ble gradvis skiftet ut. Marianne har vist at hun har teft for å drive godt. Alle hadde troen på at dette kunne bli bra.

Pinsaften 2015 gjenåpnet Arkadia i ny drakt. Kaféen ble utvidet, gjort om og fikk et helt nytt uttrykk der den ligger bak de to store glassdørene rett inn fra Museumsveien. Fasilitetene med romslige produksjonslokaler, lager og personalavdeling har gjort arbeidsplassen til et godt sted, til beste for alle. Behagelig akustikk, brede tregulv, rustikke trebord og stoler og dekorative bilder på veggene. Her trives alle. På kalde dager brenner det i peisen og det er lett å få varmen her.

Arkadia var i gresk mytologi hjemmet for guden Pan, han som var naturguden og holdt til i skogen og villmarken. Her var det vakkert og fruktbart.

Marianne legger ikke skjul på at dagene på Arkadia kan være lange. Ti timer er ikke uvanlig, og da er det godt med gode medarbeidere som liker å ta i et tak.

Det er i dag seks ansatte i full stilling pluss sesongarbeidere som er fordelt rundt om på Norsk Folkemuseum. Alle har de vært med på å heve omsetningen til det dobbelte på den tiden

Marianne Jensrud utenfor Arkadia kafé sammen med besetningen.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

Marianne har vært ved museet.

Julemarkedet er en stor suksess for kaféene på Norsk Folkemuseum. Arkadias kjøkken forsyner hele syv forskjellige steder på museet. Det går med flere hundre kilo risgrøt, 200 l fersk suppe, 500 julelefseser med ribbe og lammekjøtt, hundrevis av liter varm drikke, 400 kg pølser, 300 l røre til vafler og gjærbakst. Den økende omsetningen disse dagene er også blitt et viktig bidrag til museet.

Spisestedene på museet er Arkadia, Torgkaféen. I tillegg forsyner Arkadia kaféen på Oscarshall slott. Piperviken ved Festplassen i Friluftsmuseet serverer kaker, kaffe, mineralvann, is og pølser i påsken, på sankthans og en del søndager i året.

Torgkafeen ligger rett ved lekeplassen og er et flott sted med meny som passer for barnefamilier.

Etter sammenslåingen i 2015, er nå Norsk Maritimt Museum også inkludert i kafedriften innunder Arkadia og Marianne. Her skjer en ombygging og flytting av den eksisterende kaféen, og åpningen planlegges i mai i år. Med fantastisk beliggenhet og havutsikt vil den bli et godt tilbud for alle som ellers besøker denne delen av Bygdøyenes. Her vil det bli servert både fiskesuppe, skalldyr og hvitvin. Tenk om fergen fra Aker brygge kunne kjøre ruten litt utover kvelden!

Maritimt Museum har for øvrig flotte lokaler til utleie for møter og selskap. Arkadia og TG (på Gjestestuen) vil begge være leverandører av mat.

For driftens skyld ønsker Marianne seg en jevnere sesong over hele året. Det ville gi et bedre tilbud til gjester og enklere med tanke på arbeidskraft og fast bemanning. Den mest krevende og hektiske arbeidstiden for Marianne er våren og forsommeren, med nyansettelser og sesongåpning av flere kafeer, og økende besøk og omsetning.

Marianne roser hele den flotte gjengen medarbeidere. Uten deres faglige kunnskap og innsats, ville vi ikke nådd så langt vi har gjort. Suksessen er et resultat av hele teamet. Et godt arbeidsmiljø skaper trivsel og velvære, som igjen gir ringvirkninger med velsmakende mat og god stemning på alle stedene.

Arkadia kan, med sine nye lokaler, levere menyer a la husmanskost til lukkede arrangementer både i kaféen og som catering Det er bare å bestille!

Da sier vi som Marianne og de andre: Velkommen, her skal det være plass til alle, og vel bekomme!

Norsk Farmasihistorisk Museum

Bli medlem av
NORSK FARMASIHISTORISK MUSEUM

Norsk Farmasihistorisk Museum er en medlemsforening. Formålet er å bidra faglig og økonomisk til drift av Norsk Farmasihistorisk Museum og skape interesse for farmasihistorie.

Som medlem får du gratis adgang til både Norsk Folkemuseum og Norsk Farmasihistorisk Museum, og *Museumbulletinen* tilsendt med Norsk Farmasihistorisk Museums sider. Medlemmer har stemmerett ved Norsk Farmasihistorisk Museums årsmøte.

Organisasjoner, bedrifter, enkeltpersoner og familier som ønsker å støtte museet, kan bli medlemmer.

Enkeltmedlemskap kr. 400

Gjelder for den personen kortet er utstedt for.

Familiemedlemskap kr. 600

Gjelder for 2 voksne og barn i følge.

Apotekmedlemskap kr. 1000

Bedriftsmedlemskap kr. 2000

For medlemskap, informasjon og spørsmål:
Norsk Folkemuseums sentralbord: 22 12 37 00.
Mandag - torsdag kl. 9 - 15.
e-post: farmasi@norskfolkemuseum.no

Følg oss på Folkemuseets nettside
med inngang fra forsiden:
www.norskfolkemuseum.no, Om museet,
Norsk Farmasihistorisk Museum.

For å spare tid og penger ved utsendelser og kontakt, oppfordrer vi alle medlemmer til å sende e-postadresse og mobilnummer til Farmasimuseets e-post: farmasi@norskfolkemuseum.no

Husk også å melde fra om adresseendring.

Velkommen til årsmøte!

Årsmøtet i Norsk Farmasihistorisk Museum holdes i Collett- og Cappelengården, 1. etasje, torsdag 26. mai fra kl. 18.

Alle medlemmer av Norsk Farmasihistorisk Museum ønskes velkommen til årsmøte. I år skal valg finne sted etter de nye vedtektene som ble vedtatt på årsmøtet i 2015. Det blir nå direkte valg av styreleder og styremedlemmer, bortsett fra ett medlem som fortsatt blir oppnevnt av Farmasøytisk institutt. Styreleder, to styremedlemmer og to varamedlemmer skal velges på årsmøtet i år. Valg skjer for to år. Varamedlemmer velges for ett år. Årsmøtet skal i tillegg velge en valgkomité på tre personer for ett år og en revisor for ett år. Møtet skal også behandle regnskap og årsberetning, innmeldte saker, samt fastsette kontingenter.

Det blir lett servering, og etter årsmøtet får vi innsyn i deler av samlingene ved registreringsutvalg. Farmasibygningen var den første av universitetets bygninger på Blindern og vi vil blant annet få presentert en flott bildesamling fra Norges Apotekforening som viser Farmasøytisk institutt slik det fremsto da lokalene var nye i 1932. Vi vil også få innsyn i andre spennende deler av samlingen!

Museet holdes åpent og bemannes av museets medlemmer hver søndag fra 22. mai til 11. september. På årsmøtet vil det bli mulighet til å tegne seg for en vakt eller to. Vi oppfordrer så mange som mulig til å tegne seg!

Fra en bildeserie av Farmasøytisk institutt, overført fra Norges Apotekforening til Norsk Farmasihistorisk Museum i 1975. Bildene er nå tilgjengelig gjennom Digitalt Museum.

En fortelling om fire standkar fra Apoteket Orion

av Gjertrud Sæter

Farmasimuseet har inntil nylig hatt tre prydstandkar fra Apoteket Orion utstilt i Systematisk offisin. Standkarene stammer, er over en halv meter høye og vakkert dekorert i art nouveau-stil. På et styremøte ble det hevdet at Apoteket Orion hadde fire slike standkar som i sin tid var gitt til Farmasimuseet. Stemte dette, og i så fall, hvor var det fjerde standkaret? Denne artikkelen noster opp litt historikk omkring Apoteket Orion og begivenhetene rundt de flotte prydstandkarene.

APOTEKET ORION

Apoteket Orion ble opprettet i 1886. Betingelsen for opprettelsen var at apoteket skulle ligge i området ved Jakobskirken på vestsiden av Akerselva. Det var Claus Gustav Hansen (1850–1911) som fikk bevilling og han åpnet Apoteket Orion i sin egen gård, Torvgaten 28. I 1901 fikk apoteker Ingolf Sell (1851–1922) bevilling til å drive Apoteket Orion. Gården kjøpte han for kr 175.000. For inventaret ga han kr 20.000 og for varebeholdningen betalte han kr 10.000. Interiøret var holdt i datidens utforming representert med det ypperste innen butikkinndredning. På denne tiden ble det gjerne brukt mahogni eller brunmalt tre.

Reolene var fylt opp med standkar påført latinske navn og viste apotekenes rike varebeholdning, noe som nok både vakte tillit og virket imponerende.

Prydstandkarene fra Apoteket Orion var ikke ment for oppbevaring av råvarer, men har kun vært brukt i utsmykningsøyemed. De skal være av tysk fabrikasjon og innkjøpt i Paris omkring 1910 av apoteker Ingolf Sell.

MANGELFULLE KATALOGOPPLYSNINGER

Da de tre prydstandkarene i museets eie ble revidert i hhv 2008, 2011 og 2015, ble det ikke funnet kartotekkort på dem.

Apoteket Orion omkring 1954. De fire prydstandkarene utgjorde en iøynefallende vindusutstilling på hver side av inngangsdøren i den vakre hjørnegården i Torggata. Over døren sees en figur av Asklepios, legekunstens gud i gresk mytologi. Figuren er i dag montert i trappepøpet i Farmasimuseet. Foto: Oslo Museum/Wilhelm Råger.

Interiør fra Apoteket Orion 1963. Fotoene viser deler av offisinet og inngangspartiet fra ulike vinkler og vi kan se to store prydstandkar plassert som vindusutstilling på hver side av inngangsdøren. Foto: Norsk Folkemuseum.

Gjenstandskartoteket var ordnet etter gjenstandsgrupper og emneord, noe som svært ofte medførte tidkrevende leting etter kort på gjenstandene. Systemet var ikke godt nok utviklet fordi flere like gjenstander kunne stå plassert under forskjellige kategorier. Ved revisjon av prydstandkarene ble derfor opplysningene som fantes i museets protokoller, som er numerisk oppbygd, brukt. Selv om basisopplysningene er de samme, har kartotek kortene også gjerne utfyllende opplysninger om gjenstandene. I protokollen fantes det kun opplysninger knyttet til tre standkar. Et fjerde prydstandkar fra Apoteket Orion var det ingen opplysninger om. Heller ikke i arkivet var det opplysninger om et fjerde prydstandkar.

Protokollopplysningene viser at det første standkaret fra Apoteket Orion kom til museet i 1968 og ble gitt av daværende eier, apoteker Inge Johannessen. Dette standkaret har påskriften «Rheum». Det overfallende lokket har en gang blitt knust og erstattet med en bronsemalt kopi i tre. Protokollen gir ingen detaljerte opplysninger om lokket, men det er ikke utenkelig at det var på grunn av det ødelagte lokket at standkaret «Rheum» ble gitt til museet i 1968 mens de øvrige ble stående i Apoteket Orion.

Fem år senere, i 1973, ble to tilsvarende standkar innført i museets samlinger. Da hadde Reidar Furu overtatt Apoteket Orion. Disse standkarene har påskriften «Digitalis» og «Papaver».

VAR DET ET FJERDE STANDKAR?

Det er 2. mars 2015 og styremøte i Norsk Farmasihistorisk Museum. Under eventuelt blir de mektige standkarene fra Apoteket Orion nevnt. Kan man ikke få samlet alle de fire standkarene i utstillingen? Det var nå kun to standkar i Systematisk offisin. Hvor var de andre to? Det ble raskt brakt på det rene at det tredje standkaret sto på styrerommet der registreringsutvalget hadde hatt det til revisjon. Men det fjerde? Man mente det fjerde i sin tid ble lånt ut til Helsedirektoratet.

Allerede dagen etter kom det inn en e-post fra et av styremedlemmene om at standkaret var funnet. Hos Statens legemiddelverk, avdeling Tilsyn, sto det vakkert plassert i et monter.

Men standkaret var ikke merket med A-nummer som ville identifisert det som en gjenstand tilhørende Farmasimuseet.

På neste styremøte ble det besluttet at museet skulle sende en henstilling til Statens legemiddelverk om at standkaret ble gitt til Farmasimuseet og at det ble opprettet utlånsvtale slik at SLV fortsatt kunne ha det utstilt i sine lokaler, men da på utlån fra museet. På den måten ville museet sikre at standkaret ble tatt vare på for fremtiden. Legemiddelverket var positive til en slik avtale.

Det må ha vært ved nedleggelsen av Orion i 1989 at standkaret kom til Helsedirektoratet. Tilsynsavdelingen i Statens legemiddelverk tilsvarte da i hovedsak «Apotekkontoret» i direktoratet. Helsedirektoratet ble Statens helsetilsyn i 1994, «Apotekkontoret» ble «Avdeling for apotek og legemidler». Denne delen av Helsetilsynet ble i hovedsak flyttet til Statens legemiddelkontroll som ble Statens legemiddelverk 1. januar 2001. Det fjerde standkaret fra Orion var nok fra Apoteket Orion med på hele denne reisen.

ALOE

Høsten 2015 ble gjenstandskartoteket ved Farmasimuseet omorganisert. Registreringsutvalget hadde strevd så lenge med gjenfinning av kort under revisjonsarbeidet at det ble besluttet å finne en ny måte å organisere kartoteket på. Kortene ble sortert i løpende nummerrekkefølge og hvert skillekort for ulike gjenstandsgrupper ble påført gjenstandsnumre som tidligere var sortert der. På denne måten ble det enkelt å finne ethvert gjenstandsnummer, samtidig som man kunne finne tilbake til gjenstander som var sortert etter den gamle emneinndelingen.

Takket være omorganiseringen av kartotek kortene ble kortene for prydstandkarene nå funnet. Ett kort gjaldt for innføringen av A.04033 innlemmet i 1968, og ett kort for A.12243 og A.12244 innlemmet i 1973. Innføringen er gjort av konservator Carsten Hopstock. Det siste kortet beskriver gjenstandene A.12243 og A.12244, men så står det: «3 standkar, prydglass merket 1)DIGITALIS 2) PAPERVER 3) ALOE».

Videre skriver Hopstock at disse tre tilhører et sett på fire

hvorav det ene er innkommet tidligere. Det er dette som har påskriften RHEUM og har nummer A.4033 innført i 1968. Kortet omtaler det siste (ALOE) og at dette «fortsett står i Apoteket Orions offisin, men som museets eie». Dette standkaret gis imidlertid ikke noe gjenstandsnummer. Det står at det er «utskrevet depositumserklæring» for standkaret, men under leting i gjenstandsarkivet ble det ikke funnet noen slik erklæring.

Disse opplysningene gir støtte til oppfatningen om at alle fire standkar opprinnelig ble gitt til Farmasimuseet. Men siden vi verken har funnet noen depositumserklæring og «Aloe»-standkaret ikke var gitt og påført noe gjenstandsnummer, er museet godt fornøyd med at «Aloe» nå er innført som gave fra Statens legemiddelverk. «Aloe» har fått gjenstandsnummer A.20639 og alle de fire prydstandkarene fra Apoteket Orion kan nå for første gang på 48 år sees samlet i Systematisk offisin. «Aloe» vil stå utstilt sammen med de tre andre prydstandkarene gjennom sommeren og frem til Statens legemiddelverk flytter inn i nye lokaler ved årsskiftet 2017.

Gjertrud Sæter er førstekonservator NMF i kulturhistorisk seksjon med ansvar for Norsk Farmasihistorisk Museum.

LITTERATUR

Brendel, Leif og Ingeborg Flood: *Norges apotek og deres innehavere*. Bind IV. Oslo 1955.

Johannessen, Finn Erhard og Jon Skeie: *Bitre piller og sterke dråper*.

Norske apotek gjennom 400 år 1595-1995. Oslo 1995.

De fire prydstandkarene fra Apoteket Orion, «Rheum», «Papaver», «Digitalis» og «Aloe». Alle foto: Norsk Folkemuseum.

Det gjenværende prydstandkaret med innskriften «Aloe» som dekorasjon i publikumsdelen, Apoteket Orion 1977 etter at apoteket i 1976 hadde flyttet inn i nye lokaler på Gassverketomten. Foto: Norges Apotekforening/Norsk Farmasihistorisk Museum.

NORSK FOLKEMUSEUMS VENNERS PROGRAM 2016

TORSDAG 14. JUNI KL. 18.00

Norsk Folkemuseums Venners årsmøte i Stortingsalen. Etter møtet ser vi på noe av det som skjer på museet før styret arrangerer en hyggelig sammenkomst med bevertning i Gjestestuen. Pris kr 600. Påmelding innen 9. juni.

LØRDAG 20. AUGUST KL. 10.00

Busstur med utflukt til Drammenmuseum og Nøstetangen glassverk. Tema: Norsk glass fra Nøstetangen til i dag. Avreise fra Norsk Folkemuseum kl. 10.00 og fra Skøyen ved Statoil kl. 10.15. Pris kr 600. Maks. 40 deltagere. Påmelding innen 10. august.

MANDAG 26. SEPTEMBER KL. 18.00

Stortingsbygningen fyller 150 år i 2016. Veien frem til egen stortingsbygning. Stortingsvandring fra Stortingsbygningen til Gamle Festsal. Enkel servering. Pris kr 200. Maks. 30 deltagere. Påmelding innen 19. september.

TIRSDAG 25. OKTOBER KL. 18.00

Omvisning i museets store rehabiliteringsarbeid i Bybygg. Listuen, et rikt dekorert interiør fra midten av 1700-tallet, fra Ytre Sandsvær, var utstilt 1938 – 1949, men har siden ligget lagret i mange deler. Bli med bak kulissene og se gjenoppbygging og konserveringen. Enkel servering. Pris kr 200. Maks. 40 deltakere. Påmelding innen 19. oktober.

TORSDAG 1. DESEMBER KL. 18.00

Julekonsert m/middag

TIRSDAG 6. DESEMBER KL. 17.00

Julepyntet museum

Mer programtale på medlemssidene i hvert nummer.

Påmelding og spørsmål til:

Norsk Folkemuseums Venner, tlf: 22 12 37 00

e-post: venneforeningen@norskfolkemuseum.no

Se museets hjemmesider www.norskfolkemuseum.no under Om museet/Norsk Folkemuseums Venner